

199

Prof. G. Shershenevitsh

ÜHISKONNATEADUS

(SOTSIOLOOGIA)

II

Tõlkinud Peeter Ruubel

Kirjastus Aktsia-Selts „Varrak“, Tallinnas, 1922

Hind 60 mrk.

Ühiskonnateadus

||

||

499

~~71~~

30
/ 2

1710

Harste

Prof. G. Shershenevitsh

Ühiskonnateadus

(Sotsioloogia)

II

Tõlkinud Peeter Ruubel

6079

2.

A-3577

Seitsmes loeng.

Kas allub majandus arenemisseadusele? Arusaadavalt ei ole küsimus siin majanduse tehnilisest arenemisest, mis igaühele selge. Kes võib kahelda valmistusviiside tehnilises edus ja koostöötamise tingimuste täienemises, väärtuste valmistuse ning jaotuse suhtes. Käesoleva küsimuse ülesseadmisel tuleb silmas pidada majanduslikku tegevust kui niisugust.

Majandusliku tegevuse aluseks on töö, s. o. jõukulutamine, mis tarvilik välisilma tingimuste ümbermuutmiseks inimese nõuete kohaselt. Töö aluseks on majanduslik põhimõte, s. o. püüid kõige väiksemate jõupingutustega saavutada kõige suuremaid tagajärgi, kõige suuremat majanduslikku kasu. Majandusliku põhimõtte aluseks on vahetuse kalkulatsioonid, mis eeldavad vahetuse väärtust, s. o. otsustamist selle üle, missuguses suhtes tulevad ühe majanduse saadused ümber vahetada mõne teise majanduse saaduste vastu. Sellist on näha, et majandusliku tegevuse aluseks on üsna keeruline psühholoogiline moment, mis pikaajalise kultuurilise arenemise saavutus ning mida kerge ei ole hinnata, sest et see meile juba maast madalast liiga omaseks on saanud. Kas oli see nii ka esialgses seisukorras, alginimese juures?

Alginimese ebamajanduslikkus.

Vastolu avaldub kohe, kui alginimese iseloomujooni, mis juba varemalt nimetatud — tema tagasihoidmatust ja ettenägematust kujutleme. Viimane iseloomujoon kõrvaldab kõiksugu kalkulatsioonid tuleviku kohta, millela majanduslik tegevus võimata.

Alginimene elab päevast päeva, ilma homse päeva ette muretsemata, nagu lind, kes ei külva ega lõika ja ei kogu tagavara. Tema hakkab toitu otsima ainult siis, kui nälga tunneb, ja korjab toiduaineid kuni ta on küllane. Kogu tema eluülalpidamisabinõude muretsemine

põhjeneb füsioloogilisel alusel: nälja- ja küllastustundel. Kui temas ka oleks mõte tärnanud ülearu kogutud toidu säilitamiseks (alalhoidmiseks) siis oleks ta kokku põrganud uue raskuse ja nimelt selle säilitamisviiside küsimusega. Kuidas säilitada liha, taimi, puuvilja, putukaid, et nende tagavaru koguda?

Kauem säilitavate ainete tundmatus, nende kogumise otstarbetus vahetuse puudumise tõttu mõjuvad selleks kaasa, et alginimese arusaamise järele kõik, mis üle tema isikliku tarviduse ulatub, ilma ühegi väärtuseta on. Seda ülemäära, ja ainult ülemäära, on ta valmis kõigiga jagama.

Siin ettetoodud alginimese majandusliku tegevuse iseloomu kirjelduse vastu võib öelda, et inimene ei seisa loomast allpool ja nii mitmedki loomad, nagu sipelgad, mesilased, oravad, peavad üsna keerulist majandust. Selle kohta olgu tähendatud, et need enamasti kõik sotsiaalsete loomade hulka kuuluvad, kuna lõvi, ninasarviku ja teiste kohta seda ei saa oletada, olgugi et viimased esimestest kõrgemal arenemisastmel seisavad. Pealegi ei või alati selle väite peale toetuda — „inimene ei seisa loomast allpool.“

Kas söövad loomad teisi enesesarnaseid olevusi? Inimese liha on aga alginimesele kõige maitsvam roog. Ta ei söö seda häda sunnil või et tal muud süüa ei ole, vaid ta peab meelega jahti inimese liha järele.

Nii siis elatas alginimene ennast ainult sellest, mis ta nälja sunnil korjas ja ei kogunud mingisuguseid tagavaru, peale käesoleva silmapilgu tarviduste. Peale selle ei teinud ta oma ainelist tarviduste rahuldamiseks mingisugust tööd selle sõna majanduslikus mõttes. Metsinimene tarvitab ainult looduse saadusi sel kujul, missugusena nad ümbritsevas looduses olemas, s. o. täitsa toorelt, nagu puuvilja, juuri, ussikesi, putukaid ja eluta loomi. Kui meri Austraalia kaldale mõne surnud valaskala välja uhub, siis on see kohalikkudele metsinimestele suureks pidustuseks. Nad jooksevad igalt poolt kokku, rüselevad saagi kallal, mõirgavad maitstes ning purelevad ja kisklevad teineteisega magusamate palade pärast kuni nad küllastena ja üle pea-kaela raipe rasvasse määrdinult liikumata maha kukuvad.

Sel korral, kui eluüldapidamine sünnib ümbritsevast loodusest valmis kujul saadud ainete varal, on kõige rohkem lootust elu säilitamiseks niisugustel individuumidel, kes kõige tugevamad, osavamad ja kelledel kõige paremad nägemise, kuulmise, haistmise jne. organid, s. o. nendel, kelledel olemas looduslikud iseäraldused. Loodus ei ole

inimest loonud kiskjaks loomaks. Oma kehaehituse, lõualuude iseloomu poolest ei ole inimene määratud metsloomadega võitlema ega lihatoitu tükkideks rebima. Esimeste kunstlike võitlusabinõude — kepi, piigi, oda — ülesleidmine asetas inimese hoopis teistsugu seisukorda looduses. Nüüd võis ta võidelda kõige suuremate ja tugevamate metsloomadega, nüüd võis ta valida toitu oma äranägemise järele, nii kuidas see uute abinõude (riistade) kaudu kättesaadav oli.

Riistade ülesleidmisega, mis inimese võimu palju suurendasid, ei muutunud ta vahekord mitte ainult teiste olevuste, vaid ka omasuguste keskel. Nüüd ei olnud kõige suurem edu võitluses olemasolemise eest enam sellel, kes looduse poolest kõige andelisem, vaid kes kõige paremini varustatud võitlusabinõudega. See on suure tähtsusega ühiskondlik tegur.

Korraliku majandusliku tegevuse takistajaks oli veel üks asjaolu ja nimelt — metsinimese ilmavaade, ta kujutelm elust peale surma. See elu on tema arvates maapealse elu jätkamine kõige selle materiaalses ümbruskonnas. Seal ta sööb, joob, peab jahti, seal on tal tarvis urtsikuid, naisi. Sellest oleneb kaheksugune tagajärg — esiteks tööjõu otstarbetu kulutamine: surnutele ehitatakse paremad ruumid kui elavaile; kantakse kokku mullast ja kividest hiiglasuured kalmud, mille eeskujuks on Egiptuse püramiidid, millede ehitamine on sadade tuhandete viisi inimeste elusid ohvriks nõudnud. Teiseks, majanduslike väärtuste otstarbetu raiskamine. Mitte ainult matmine ei kulutanud palju väärtusi, vaid kõik surnust'järelejäänud vara hävitati tule läbi. Kõik peremehe majapidamine, kui tähtsuseta see ka ei olnud, hävitati ta surma järele. Siin puudub täielikult see majanduslik põhimõte, mis praegusel ajal meile nii tuntud, s. o. kogumine perekonna ja laste heaks.

Esimete riistade ülesleidmine, mis kindlustasid inimesele üleoleku võitluses loomadega, tõi enesega kaasa ka esimese ühiskondliku eristumise (differentseerumise) mehe ja naise vahel. Tekib vahe mehe ja naise majapidamises.

Meesterahvas hakkas jahil käima, mis mitmeti kardetav ja mis mõnikord rikkalikku toitu andis, teinekord aga, saagi ootel, kaua nälgida laskis. Selle vastandina pidi aga naisterahvas, kelle ülesandeks laste toitmine ja nende kaitsmine hädaohu vastu, rahulduma kõige lihtsamate ja alati käepärast olevate abinõudega, mis ilma suurema hädaohuta kättesaadavad. Mõlemad majapidamised kujunesid tähtsate majanduslike kultuuride allikaks. Naisterahvas, kellel alati taime-

toiduga tegemist oli, löi põllutööstuse, meesterahvas taltsutas loomi ja pani aluse karjakasvatusele.

Seda kahesugust tähtsamate majanduslike kultuuride tekkimist võib tänapäev tähele panna vähearenenud rahvaste juures, kus ainult naisterahvad põldu harivad, kuna meesterahvad kitsi ja lehma lüpsavad. Esialgne puuader on naisterahva leidus, mida meesterahvas kaua aega ei tihanud kätte võtta, et sellega maad harida.

Tähendatud vahe majanduslikus tegevuses avaldus teravas antropoloogilises eristumises. Jahipidamine arendas meesterahvas julgust, füüsilist jõudu, leidlikkust, ja nii kujunes meesterahvas naisterahvast märksa tugevamaks.

Mäng oli enne tööd.

Tähele pannes praegusel ajal lapsi märkame, et nemad sagedasti oma mängudes vanemate töötegemist järele aimavad, muidugi kui vanemad töötavad, s. o. teiste sõnadega öeldes — lapsed kujutavad tööd mängus. Ühiskondlikult ei ole mäng aga mitte töö järelaimamine, vaid mäng käis töö eel. Töö on ümberkujundunud mäng (Karl Bucher). Kui metsinimene oma jõudu kulutab, siis kulutab ta seda kõigepealt lõbustuseks. Loomade taltsutamine muutus majanduslikuks nähtuseks alles peale seda, kui inimene hakkas loomi oma lõbustuseks taltsutama, umbes nii kui seda teevad meieaegsed kütid rebase-, jänese-, siilu-, kullipoegadega jne. Tööstuslik tegevus tekib nende asjade valmistamisega, mis on inimese ehteks määratud. Inimene ei hakka ennast katma külma või häbitunde, vaid edevuse pärast. Ei tule imeks panna ses suhtes metsinimesi, vaid ka meie riiete juures pannakse vähem rõhku soojuse ja mõnususe, kõige rohkem aga moe ja viisakuse peale. Näiteks olgu järgnev austraallaste kohta käiv kirjeldus. „Austraallastel on riided tundmatud. Nemad käivad täitsa alasti, hoolimata sellest, et kangru nahku talvisel ajal, mil temperatuur öösiti mitu kraadi alla nulli langeb, katmiseks tarvitusele võiks võtta. Näib, nagu ei oleks austraallased selle mõtteni jõudnud, et valmistada mingisugust ihukatet külma vastu. Tõepoolest ei lase nemad ühtegi juhust mööda, et koloniaalvalitsuse poolt väljaantavaid riideid ja igasugu kaltsusid vastu võtta; kui neid ka kantakse, siis tehakse seda pigemini edevuse (uhkustamise) otstarbel kui soendamise mõttes. Niisugune tarviduste rahuldamisviis esialgse inimese poolt, mis praeguse aja majandusliku tegevuse arusaamisest kaugelt erineb, tekitab tähtsaid ühiskondlikke järeldusi, mis küünivad väljapoole majandusliku elu piirkonda.

Igasugu tagavarade puudumise tõttu, mis töö abil kogutud, on inimene täielikult rippuv välistest tingimustest. Sellepärast on ta sunnitud alati ühest kohast teise rändama loodussaaduste otsalõppemisel. Tarviliste tagavarade puudusel oleksid säärased rändamised väga raskendatud ühes rinnalaste ja jõuetute raukadega. Selle tagajärjel hukatakse raugad, kes teel ennast iseseisvalt toita ei jõua, pidustustega ära, ning üleliigsed lapsed, kes kasvu poolest kiduraks jäänud, visatakse või süüakse ära. Isade- ja lastetapmine on ilma majandusliku tegevuseta elu, mil ainult loodussaaduste korjamisest elatakse, harilik kõlbline tagajärg. Nii kirjeldab näiteks üks reisija, kuidas ta juhtumisi suguharu Punka hallijuukselise, vana juhiga kokku puutunud, kes peaaegu täitsa pime ja nii kõdunenud olnud, et ainult luu ja nahk järele jäänud; värisedes tugenud ta puuriida najale, mis mõnest oksast koos seisnud, ning tema tarvitada olnud ainult natuke vett ja mõned äranäritud kondid.

„See vana juht oli oma tahtmisel kõigist maha jäetud, kui suguharu edasi liikus uute jahipidamiskohtade otsimisel, — niisama kui paljude aastate eest tema ise, oma sõnade järele, maha jätnud oli oma isa surema, kui viimane oli saanud kõlbmatuks.“ (T y l o r.)

Alginimese muretu oleku ümberkujundumine.

Kogu majanduslik arenemine seisab esialgse ettenägematuse alalises ümberkujundumises selleks hoolsuseks ja ärakaalumiseks, mis praeguse aja õieti sissesätud majandusele nii iseloomulik.

Mis võis muuta seda alginimese muretu olekut? Esimeseks põhjuseks ümbritseva looduse toidutagavarade külluse juures oli — metsinimest tagasihoidmata valdav jänu lõbu järele. Ta on valmis ennast mitme päeva jooksul tarvilisest toidust ilma jätma, et piirita pidutseda hävitades kõiki varemalt kogutud tagavarau. Seda nähtust võib tähele panna paljude suguharude juures, kes kultuuriliselt madalal astmel seisavad. Siiski leidub selles üks hea joon: inimene õpib lahti ütleva otsekohesest tarvitamisest tuleviku heaks. See on juba majandusliku hoolsuse algidu.

Võrdlemata tunduvamalt mõjub ses suhtes teine põhjus — toidu puudus, mis tekib rahvaarvu tihenemisel. Loomulik rahvaarvu kasvamine, mida varemalt teatava grupi jaotuse teel lahendati, muutus üleliigsel suurenemisel takistuseks, mida võimata oli mainitud teel otsustada. Ei olnud kuhugi minna toitu otsima. Igal pool leidusid teised suguharud ees, kes ägedalt neid kohti kaitsesid, kus nad juba harjunud

olid enestele ülalpidamist otsima. Et mitte nälga surra, oli inimene sunnitud selleks jõudu kulutama, et loodust oma tarviduste kohaselt kasutada. Piiratud maaalal tuli looduselt saada kõik, mida inimene oskas temalt saada.

Varemalt valitses teaduses arvamine, et majanduslikus arenemises on olnud kolm järku: jahipidamise, karjakasvatuse ja põllupidamise ajajärk. Tõelolud ei kinnita aga säärast korrapärast üleminekut ühest arenemisjärgust teise. Mõnedes kohtades võib tõepoolest tähele panna üleminekut jahipidamiselt karjakasvatusele, kuid teistes kohtades on jahilt otsekohe põllumajandusele üle mindud. Peale väliste tingimuste, mis ühele või teisele majandusvormile enam soodsad, on otsustava tähtsusega mees- või naisolluse ülekaal. Kui rahvaarvu tihenemisel tekkinud raskuste juures naisterahvas taimede ja iseäranis teravilja kultiveerimise kaudu saavutas häid tagajärgi, siis võtab ülekaalu põllumajandus. Kui sellevastu suuri tagajärgi saadi loomade taltsutamise teel meisterahva poolt, minnakse üle karjakasvatusele.

Kodune majandus.

Peaasi uue olukorra juures seisab selles, et teatava salkkonna (grupi) liikmed, kes varemalt eraldatult ülalpidamiseks abinõusid muretsenud, nüüd ühinevad oma ülalpidamise ühiseks kindlustamiseks. Tekib kodune majandus, mida peab perekond või kogu suguharu ja mille ülesandeks on terve salkkonna liigete varustamine kõigi tarvilikkude asjadega. Mingisugusest väärtuste vahetusest ei võinud veel juttu olla. Ei olnud mitte ainult vaja muretseda kõiki tarbeasju küllalt suure hulga liigete jaoks kogu kultuurajajärgu peale, mis soojas kliimas 6 ja mõnikord ainult 3 kuud kestab, vaid oli tarvis kõigega kindlustatud olla, sest ei võidud loota ei looduse ega inimeste peale. Et kõigil ühesugune huvi oli toidu, ihukatte ja peavarju saamiseks, siis pidid tööd kõik ühelt vijakamalt kasutatama. Kogemused näitasid, et kõige suuremaid tagajärgi võib saavutada tööjaotuse teel üksikute töötajate keskel. Tekib tööjaotus koduse majanduse piirides, mis mitte ainult tähtis ei ole poliitilisele ökonoomiale, vaid ka sotsioloogiale.

Kirjeldatud majanduse iseäralduseks on see, et kõik, mis selle piirkonnas valmistatakse, seal ka ära tarvitatakse, ja teiselt poolt — kõik, mis selle majapidamise juures tarvitatakse, tema poolt ka valmistatakse. See on koduse majanduse puhas tüüp. See tüüp on kaua ajaloos püsinud. Meie võime seda tähele panna Roomas keisririigi aja-

järgul, mil suguharude sidemed ammu juba kadunud ja majandus, kaotades perekondliku aluse, põhjenes orjatööl. Rooma rikkaste isikute laialdaste majanduste juures on kõik koduse majanduse iseloomujooned säilinud. Säärase rikka suurtes mõisates töötavad kümned tuhanded orjad. Mõistagi ei teinud need kõik ühte ja sama tööd. Neid osteti juure või õpetati maast madalast nii, et omaniku kõige mitmekesisemad tarvidused võisid oma tööjõududega rahuldust leida. Orjade käte abil ehitati maja arhitekt-orja juhatusel, orjade töö toodangutega sisustati maja ja varustati leiva, viina, liha ning aiaviljaga, mis oma mõisast pärit. Omad olid lukksepad, tiserid, kivilõhkujad, puusepad, rätsepad, kingsepad, näitlejad, kooliõpetajad ja lastekasvatajad. Ühe aruande järele oli hästi peetud majanduses kuni 150 eriala. Nii kaugemale ulatus tööjaotus koduse majanduse tüübi juures. Vähemates majandustes oli tööjaotus muidugi vähem, ning üks ja sama ori oli tegev mitmel erialal. Sarnasus suure ja väikese majanduse vahel seisis selles, et nad kõik tarvitasid, mida valmistasid, ilma et vahetus aset oleks leidnud.

Sama iseloomu kannab ka keskaja feodaalmajandus, mis põhjenes teoorjusel. Teoorjad olid kohustatud oma herra tarviduste rahuldamiseks kõik valmistama ja pealegi isiklikku tööd tegema; naisterahvad ketrasid, õmblesid, küpsetasid leiba, meesterahvad valmistasid jalanõusid, sõjariistu, nõusid jne. Kõik valmistati koha peal, mõisas, ja kõik jäi sinna. Kõik oli vaja ära tarvitada, sest vastasel korral tuli seda kõrvale heita. Sellest järgneb iseäraline lahkus ja heldus külaliste vastu, mis nii omased kodusele majandusele. See joon ei anna koguni mitte tunnistust inimese hingeelu headest külgedest, vaid on seletatav lihtsa majandusliku põhjusega: korrapärase vahetuse puudusel ei olnud tagavaru kuhugi panna ja neid annetati meeleldi igapähele, kes peremeest võis lõbustada. Igavuse käes kannatajad parunid panid järjekindlalt toime rändavate laulikute ja juhuslike külaliste kinnipüüdmisi. Kas need iseloomulikud jooned ka meil tuttavad ei ole? Kas on kaua sellest möödas kui kodune majandus meie elust kadus? Vana mõisamajandus Venemaal kandis suurelt jaolt kodust iseloomu. Kõik valmistati kodus ja tarvitati kodus. Loeti häbiks midagi osta või laenata kõrvalt, ja piinlik oli midagi müüa — parem lasti mädaneda. Selle tagajärjena tekkisid suured varanduste tagavarad, mida valmis oldi igapähega jagama, kes lõbustama ilmus. Mõisnikud ägasid oma mõisates igavuse pärast ja püüdsid iga läbisõitjat. Tuletage meele, kuidas P. P. Petuch Tshitshikovi tuurakalaga enese juure meelitas. See lahkus oli aga suurelt jaolt egoistlik.

Me panime tähele koduse majandusega ühenduses olevat kahte kõlblist joont: inimesed häbenevad, kui midagi valmistatakse väljaspool nende majandust, ning nad on valmis tagavaru külalistega jagama (mitte aga võõrastega üldse). Kodune majandus avaldab aga veelgi suuremat mõju inimese hingeelu peale, äratades temas rippumatus-tunnet. Tõepoolest on ta majandus iseseisev majandus. Peremees on uhke selle peale, et ta midagi kõrvalt ei vaja, ta ei tunne mingit majanduslikku rippuvust ja ühtlasi sellega ka mingit solidariteeti teiste inimestega. Majanduslik põhimõte, mis teda juhib, seisab selles, et kelleltki mitte midagi osta. Säärane peremees, kes ei ole õppinud asjade väärtust hindama nende vahetamise kaudu, ei või avaldada suurt ettevaatust. Kui tagavarad olemas, siis ei ole temal tähtis nende suurus, vaid ta tarvitab neid kuni nad olemas ja sel määral, kui palju neid olemas. See koduse majanduse tekitatud hingeeluline joon avaldas peale talupoegade vabastamist kõige rohkem halvavat mõju meie mõisnikkude kohta, kes selle tõttu ei suutnud kohaneda uute majanduslike tingimustega, mis ei põhjenenud mitte tarvituse-, vaid vahetusväärtusel.

Vahetusmajandus.

Hoolimata majanduse eraldatud seisukorrast leidis aset siiski mingisugune vahetus. Selle vahenditeks olid need väärtused, mida võimata oli enese juures valmistada, nagu: kalliskivid, viinad, samet ja siid, merevaik jne. Rahvaarvu tihenemise tagajärjel muutusid need üksikud kohad, kus aegajalt olid kogunenud suuremad elanikkude hulgad, alalisteks kooselamispaikadeks — linnadeks. Linnaelanikkude tihedus ei võimaldanud igapäevase kõiksugu töötegemist — tiheduse tagajärjena tekkis tööjaotus, ning tööjaotus linnaelanikkude keskel tekitas esimese tööstuse.

Kui ilmsiks tuli, et linnas mõnesuguseid saadusi, nagu nõusid, jalakatteid, sõjariistu jne. paremini valmistati kui seda suutsid teha kodused meistrid, hakkas kohe vahetus linna ja maa vahel. Maa andis osa oma saadustest linna saaduste vastu.

Sellele ajajärgule iseloomulikud on kaks joont: 1) vahetus sünnib otsekohe, ilma kaupmeeste vahetalitusega ja 2) vahetus küünib ainult väikese osa saaduste kohta. Üksikud majandused töötavad edasi oma tarveteks ja vahetus leiab aset ainult neil kordadel, kus arusaadavalt selgub, et ise võimata on linnatööstusega võistelda omaduste ja hinna poolest.

Selle, olgugi mitte laialdase vahetuse tagajärjena tekib lähem ühendus linna ja teda ümbritsevate külade vahel. See ühendus kujunes aegajalt puhtmajanduslikust alusest ühiste huvide äratundmiseks, mida väliste pealetungimiste vastu üheskoos tarvilik kaitsta. Majanduslik ühendus kujuneb poliitiliseks, tekib kohalik patriotism, mis ulatub välja-poole koduse majanduse piire.

Selle järele kui elanikkude keskel, kes seni ainult koduse majanduse alustel elanud, arusaamine tärkas majanduslikust ühistundest, oli antud tõuge ka poliitiliseks koonõndumiseks. Tekkisid XVI ja XVII aasta-saja suured isevalitsusriigid. Suurenes vastastikune läbikäimine, koonõndumisega kaasas käis eristumine (differentseerumine). Tööjaotus ei tekkinud mitte igas üksikus majanduses, vaid nende majanduste vahel, mis ühe ja sama poliitilise ühenduse hulka kuulusid, s. o. tärkas rahva-majandus.

Majanduste vastastikune rippuvus.

Uueks nähtuseks oli — valmistamine müügi, mitte aga tarvitamise otstarbeks. Kui me varemalt otsekohest vahetust tähele panime, siis käib nüüd saadus tervest reast majandustest läbi, enne kui ta valmistajalt tarvitaja kätte satub. Kui varemalt ainult osa majandussaadustest vahetusele läks, siis valmistatakse nüüd kõik vahetuseks, mitte aga tarvituseks. Iga üksik majandus muutus väikeseks rattakeseks rahva-majanduse keerulises mehanismis. Sellest järgnes iga üksiku majanduse tihe side kõigi teistega, mis oli täieliseks vastandiks endisele ise-seisvusele. Nüüd oleneb iga majandus oma tarviduste suhtes teistest, kelledeta ta hukkub. Ta jääb kõigest ilma, kui teised majandused temalt ei võta seda, mida ta müügiiks valmistanud või kui nemad seda ei valmista, mida tema tarvitamiseks või valmistamiseks vajab.

Sellest järgnevad koguni uued psühholoogilised, uued kõlblised jooned. Uus majanduslik tegevus sunnib väga peenelt ja täpsalt valmistamise hinda ja oma saaduste arvu välja arvama ja kõige kaugemate turu kaubavahetuse järeldustega rehkendama. Tekib suurem ettevaatus kaugema tuleviku kohta, mis kõiksugu võimalikud kombinatsioonid arvesse võtab. Kodusele ennastrahuldavale majandusele omase rahulik-kuse asemele tekib närviline rahutustunne ja mitte-julgeolek homse päeva kohta. See rahutus ei valda mitte ainult töölist, kes kindel ei või olla selle kohta, kas temal oma tööjõudu homme tarvitada võimalik, vaid ka vabrikanti, kes kindel ei või olla, et ta homme tarvilikku arvu oma saadustest ära võib müüa ning et uus võistleja ei ilmu. Sellest

järgneb kõige suurem ihaldus sisemise rahu järele, sest korratused võivad majanduslikke arveid segamini paisata; sellest järgneb ka maksva poliitilise ja juriidilise korra kindel toetamine. Vahetusmajandus, mida praegu tähele panime, põhjeneb hoopis teisel majanduslikul põhimõttel kui kodune majapidamine. Et nüüd iga väärtusüksus arvesse võetakse, siis peab vahetusmajandus järgmisest põhimõttest kinni: on rumalus ise asjade valmistamiseks jõudu kulutada, mida võib turult odavamalt osta.

Ilmamajandus.

Asi ei jää ka sellega peatuma. Integreerumine läheb edasi. Rahva arvu tihenemine sunnib kas ühte osa välja rändama või edaspidisele tööjaotusele, mis ei sünni mitte ainult ühe ja sama maa mitmesuguste majanduste, vaid mitmesuguste riikide vahel. Ühed maad edendavad rohkem tööstuse, teised — põllumajanduse tegevust. Tekib juba majanduslik side mitmesuguste rahvaste vahel. Iga vahetusmajandus võtab arvesse mitmesuguseid tingimusi mitte ainult oma maal, vaid ka väljaspool seda, teinekord isegi väga kaugel. Rahvamajandus kujuneb ilmamajanduseks. Tihe rahvastevaheline majanduslik side sunnib asuma kõlblise ja poliitilise solidariteedi teele. Sõjaväeline kokkupõrge ei hävita majanduslikku tasakaalu mitte ainult võitlevate maade majandustes, vaid avaldab mõju ka asjast eemal seisvate maade majanduslike huvide peale. Mitte igavese rahu aade, mitte ka vastastikuse hävitamise metsikuse jutlustamine, vaid integreerumise ja differentseerumise edaspidine arenemine viib loogilise järjekindlusega sõdade lõpetamisele ja üldinimkondse rahu ning ilmakorra maksmapanemisele.

Kirjandus.

- K a u f m a n n, Majanduse vormid ajaloolisel arenemisel, 1910.
B ü c h e r, Rahvamajanduse tekkimine, 1907.
K u l i s c h e r, Loengud majandusajaloo kohta, 2. tr. 1910.

Kaheksas loeng.

Mis on õigus.

Õigus on praegusel ajal ühiselu tarvilik ollus kultuurriikides. Meie oleme niivõrd õigusega harjunud, et ei suuda kujutella ühiskondlikku elu ilma õigusliku normeerimiseta. Meie seisame niivõrd õiguse suure mõju all, et märksa suurendame tema tõelist tähtsust elus. Õigus on niisugune ülalpidamise seadlus (reegel), mille täitmine on kindlustatud selle kannatamise ähvardusega, mida riigivõim rikkujale sünnitab. Kui see nii on, siis eeldab õigus kodanikkude juures kaunis suurt ettevaatust. Igaüks nendest hoidub tagasi oma ettevaatuse tõttu. Ta kaldub kiusatusele, kuid äratundmine toob esile võrdleva hindamise kannatuste vahel, mis tekivad tagasihoidmisel ja kättemaksmisel, ning õigus pääseb võidule. Harjudes kannatamise ähvardusel teatava ülalpidamisviisiga, alistub inimene edaspidi oma tegevuses ettekirjutatud määrustele juba seaduslikkustunde ja lugupidamise tõttu selle võimu vastu, kes seda korda üleval hoiab ning milleta inimene oma olemasolu ei saa kujutella.

Kas vastab säärane arusaamine õigusest alginimese psühholoogiale, millega meie juba eelpool tutvunesime? Nagu tähele panime, on metsinimese iseloomulikumad omadused taltsutamatus ja ettevaatamatus. Tema teeb seda, mida silmapilgul tahab, ilma tagajärgi arvesse võtmata. Tema ei suuda käesoleva silmapilgu mõnususi ja kannatusi ära kaaluda ja võrrelda tuleviku võimalustega. On see nii, siis ei või ka kõige primitiivsemate salkkondade juures leiduda psühholoogilist alust õiguse asetumiseks.

Seadluste esialgne ühetaolsus.

Ühiskonna mõiste alla käib juba ka kujutelm normeerimisest. Ja tõepoolest on seal, kus ühiskond juba olemas, ka ühiselu seadlused. Mitte igasugune seadlus ei ole aga õigus. Siin puutume jälle kokku tuttava ühiskondliku eristumisseadusega. Esialgu allub iga ühiskond

üldistele ühiselu seadlustele ja ainult hiljem muutuvad need ühetaolised seadlused mitmesugusteks, nagu: õigus, kõlblus, viisakus, kombed, mood. Õigus ei ole muud kui eristunud (differentseerunud) ühiselu seadlus.

Vaatleme neid esialgseid ühiselu seadlusi, missugune on nende iseloom ja mis neid alal hoiab ning selle järele — missugused põhjused tekitasid differentseerumise ja nende hulgast iseäraliste õiguse-normide eristumise.

Kui tekib ühiselu salkkonna kujul, mis koondunud ühise päritolu või ühise huvi mõjul, siis kujuneb välja ka järjekindlalt iga üksiku salkkonna liikme ülalpidamisviis iga teise oma salkkonna liikme või võõraste salkkondade suhtes. Inimesed, kes on ühinenud ühise jahipidamise või enesekaitse otstarbel, on sunnitud ennast vähe piirama, sest vastasel korral laguneb salkkond. Ükski jaht või ükski pealetungimine ei või õnnestuda, kui igaüks oma tahtmise järele toimetab. Ühiselu alalhoidmine nõuab igaühe huvides alginimese taltsutamatause piiramist. Metsinimese egoism, mis ainult seda heaks loeb, mis temale armas, ning kurjaks seda, mis temale mittearmas, see egoism viib sellele arusaamisele, et oma suuremate mõnususte kindlustamiseks ja halbuste kõrvaldamiseks on tarvis osaltki omavoli piirata. Ettevaatlik egoism piirab taltsutamatu egoismi.

Oma ülalpidamise painutamine üldises huvis maksvate seadluste alla avaldub nii omade kui võõraste suhtes. Kättemaksmine iga teotuse eest, mis võõra poolt omasugusele osaks saanud, loetakse pühamaks kohuseks. Salkkond on seda tugevam, mida sügavamale tema liigete keskel on juurdunud enesest hoolimatuse tunne, kui seda nõuab kättemaksmise kohustus. Selle tunde arenemisaste üksikute liigete juures määrab salkkonna julgeoleku ja puutumatause piirid. Salkkond on seda enam eluvõimeline võitluses olemasolu eest, mida enam ta oma liigete keskel on suutnud kasvatada arusaamist sugukondlikust kättemaksmisest. See on välise ülalpidamise esimene seadlus.

Salkkonna elu avaldab mõju alginimese psühholoogia peale. Juhtunud ainult egoismist on ta valmis igalt teiselt seda võtma, mis talle meeldib. Äge valdamistahtmine sunnib teda peale tungima, ilma et ta selle juures jõudude vahetõrka arvesse võtaks. Nii toimetavad tavalisest lapsed ja joobnud, kes tormavad ärrituse mõjul palju tugevamate kallale, mis esimestele harilikult üsna kurvalt lõpeb. Ühe metsrahva suguharu*) juures võis alles hiljuti tähele panna, et igaühel seal

Fidshilased.

oli vabadus nii talitada, kuidas ise heaks arvas, rehkendades oma jõuga ning andes vaba voli oma tahtmistele, tarvidustele, tujudele. Tugevamad võtsid nõrgemalt takistamata seda, mida heaks arvasid, löid, haavasid ja isegi tapsid neid, ilma et see teistele kuidagi korda oleks läinud ning et keegi selleks vähematki takistust oleks teinud. Need kokkupõrked aga, mis kooselu juures sageli korduvad, õpetavad metsinimest lõpuks tagasi hoiduma. Ta õpib võõra vabaduse ja võõra huvide piirkonnast lugu pidama. Ta hakkab oma ülalpidamisviisi ühiste huvidega kokkukõlla seadma. Sellega on ühiselu seadluste psüühiline alus pandud

Teiselt poolt on ka inimese psüühika mõjudele alluv. Salkkond, kes oma eluülalpidamise eest teiste salkkondadega võitleb, peab arusaamisele jõudma, et sisemine vaen tema välist jõudu vähendab. Kui sisemise rahulise kooselamise tingimuste maksmapanemiseks abinõusid tarvitusele ei võeta, siis hävib salkkond võitluses. Selle tagajärjena muutub esialgne ükskõiksus üksikute isikute ülalpidamisviisi kohta ning kujuneb mõjuavalduseks nende tegevuse peale. Kahjulikkude liigete ülalpidamise kohta avaldab salkkond oma hukkamõistmist ja ümberpöörduvalt — heakskiitmist nende liigete ülalpidamise suhtes, mis kokkukõlas kogu salkkonna huvidega. Inimese teguviis on hea, kui ta nii talitab, et see kogu salkkonnale kasulik, ja inimese teguviis on halb, kui ta talitab nõnda, et see kogu seltskonnale kahjulik. See on inimeste ülalpidamise esimene hindamine ja esimene ettepanek oma ülalpidamist kokkukõlastada nende seadlustega, millede sisu kindla kuju omandab enam või vähem kauaaegsete kogemuste teel ja mis selgitavad, mis salkkonnale kasulik ja mis kahjulik.

Metsinimese auahnus on väga tundlik selle hindamise suhtes, mis kogu salkkonna poolt tema ülalpidamisele osaks saab. Ta püüab kõigest jõust üldist heakskiitmist pälvida — selleks on ta valmis kõiksugu puudusi ja kannatusi üle elama. Kõige silmapaistvamaks üldisele arvamisele alistumise nähtuseks võib olla metsinimeste tätoveerimine. Tätoveerimine on ühenduses suurte piinadega, mida metsinimene kõik kannatab, et ilma üldiselt tarvitatava ilustuseta teised tema üle ei naeraks. Vahvuse pälvimise otstarbel on ta valmis mitmed vaenlase pead kaasa tooma, selle juures iga silmapilk riskeerides oma peaga. Salkkonna halvaks pidamine võib inimest niikaugele viia, et ta, säärast vahekorda mitte välja kannatada suutes, sealt ära jookseb; väljaspool salkkonda ja selle kaitset on ta aga surmale pühendatud. Kui meie, kultuurinimesed, sageli kurdame, et ühiskondlik elu meid hulga seadlustega köidab,

milledest raske vabaneda, ning rahulolematuse sunnil vaba metsinimese üle kadedust tunneme, siis eksime väga. Kui meie tegevus ühiskondlikkude tingimustega tunduvalt piiratud, siis on metsinimene nendega seda rohkem kätest ja jalust igapidi köidetud. „Metsinimene — ütleb Lubbock — ei ole mingis suhtes ja millalgi vaba. Igal maal maailmas on metsinimese igapäevane elu korraldatud väga keerulise ja sageli üsna ebasoodsa kommete seadluskoguga, mis sama sunduslikud kui seaduski, ja imelikkude kitsenduste ning eesõigustega, kusjuures kitsendused harilikult naisterahvaste ja eesõigused meesterahvaste kohta maksvad on. Veel enamgi — metsinimese igasugune tegevus on paljude seadlustega reguleeritud, mis küll mitte kirjutatud ei ole, kuid mida vähem ei täideta.“

Kui ka üks või teine salkkonna liige niivõrd taltsutamata oleks, et ta ei tahaks alistuda maksvatele seadlustele, siis leiab salkkond selleks küllalt abinõusid, et teda ühel või teisel teel oma tahtmisele alistada. Kui lääne-austraallaste juures keegi oma salkkonda kuuluva isiku ära tapab, siis tuleb viibimata kogu salkkond kokku ja teeb rahurikkuja süüdlase kohta otsuse. See otsus saadetakse kõigist salkkonna liigestest täide, ning tähelepanuväärt on asjaolu, et kurjategija selle juures ära joosta ega vastu hakata ei tohi, ta langeb nurisemata kivide ja kirveste löökide all. Kui salkkond suureneb ja kõigi liigete kogumine raskemaks muutub, siis pannakse säärase asjade läbivaatamine ja otsustamine vanemate peale. Vanemate ülesandeks on süüküsimuse otsustamine, kuna kogu salkkonna asi on otsuse täidesaatmine. Sääraseid vanemaid kohtuniku ülesannetega leiame igal pool. Mispärast valitakse just vanemad kohtute tarvis? See on küllalt arusaadav. Kirjalikkude seadluste ja seaduste puudumisel on just vanemad inimesed need, kes maksvaid seadlusi ja endiseid juhtumisi kõige paremini teavad; elades kõrge eani üldise lugupidamise juures on nemad ühiskonna huvide põremad kaitsjad üksikute isikute vastu. Kui elu ühetooniline ja lihtne ja teda tundma õpitakse ainult kogemuste kaudu, siis on neil tingimustel elatanud ja palju näinud inimesed muidugi paremad kohtunikud. Ühiskondliku elu keerulisemaks muutumisel jäävad isiklikud kogemused omandatud teadmiste kõrval ikka rohkem teisele plaanile.

Seadluste eristumine.

Niisugused on ühiselu seadlused, mis maksavad ühiskondliku elu esialgsel arenemisastmel. Need seadlused on ühetaolised selles mõttes, et nad käivad kogu elu ja mitte ainult mõne üksiku tema haru kohta;

nendele allub salkkonna iga üksiku liikme kogu ülalpidamine, alates käsuga teatava peakatte kandmise sunduse kohta ja lõppedes keeluga sama salkkonda kuuluva inimese tapmise kohta. Mis toob esile nende seadluste eristumise, millega on seletatav ühiselu seadluste hulgast õigusemääruste erinemine?

Põhjused.

Need põhjused, mis õigusemääruste eristumise tekitavad, on järgmised. Esiteks — seadluste arvu suurenemine. Kui aegamööda elu ka ei areneks, kasvab seadluste arv ikkagi järjest. Nende meelespidamine läheb vanematele inimestele raskeks, kirjanduse ja kirjaoskamise puudusel on aga kõik lootus inimese meelespidamise peale pandud. On võimalik, et uuemad seadlused endistega enam täielikult kokkukõlas ei seisa. Ühiskondlikus arvamises tekib mingisugune segadus, mille kohe ära kasutavad vähem taltsad liikmed ja tahavad ühiskonna võimu alt vabaneda.

Teiseks — salkkonna enda arvu juurekasv.

Kuni salkkond väike, on iga üksiku elu ja ülalpidamine kõigile silmanähtav. Üksik liige ei saa kõrvale kalduda oma kaaselanikkude tähelepanust ja arvamistest. Isikliku koosseisu suurenemine nõrgendab aga kohe ühiskonna mõju isiku kohta, sest selle tähelepanu jaguneb suurema hulgaga üksuste peale ja iga üksus oskab, olgugi osalt, oma ülalpidamist ühiskonna kontrolli alt vabastada.

Kolmandaks — salkkonna ühetaolsuse kadumine.

Seni kui salkkonna koosseis ei ilmuta mingisuguseid vahesid ehk seni kui tema, võib olla, on ühendatud ühise päritoluga, on ka salkkond tugev ühiste huvide, vaadete ja kommete poolest. Sõjalised alistamised hävitavad aga selle ühetaolsuse. Võitjad paigutavad võidetud kas eneste juure, või asuvad ise nende keskele elama sundides võidetuid oma kasuks tööd tegema. Säärasel korral tekivad ühe ja sama salkkonna keskel risti vastamisi käivad huvid ning arusaamised, mis mitmesugusel ajal ja mitmesugustel tingimustel arenenud. Mis võitjate seisukohalt halb, on võidetute seisukohalt hea; mida esimesed hukka mõistavad, kiidavad teised heaks. Ühiskondlik arvamine võib tugev olla aga ainult oma ühtlusega. On arusaadav, et uute vahekordade juures tarvis on leida teisi abinõusid salkkonna liigete ülalpidamise normeerimiseks.

See abinõu on — õigus.

Mille poolest erinevad õigusnormid teistest? Mis on nendel erandlikku võrreldes teiste ühiselu seadlustega, mida ühiskondlik arvamine

kõige jõuga säilitanud? Ainsam tundemärk, mis õigusenorme eraldab, on see, et nende säilitamine on ühiskonnas tekkinud valitsuse ülesandeks. Ühiskonna arvamise ja tema üksikute liigete ülalpidamise peale vaatamata teeb see valitsus enesele ülesandeks nendelt liigetelt, kes ühtlasi ka temale alluvad, nõuda teatavat ülalpidamist või neile keelata teatavaid tegusid. Et säärased iseäralised määrused võiksid püsida, selleks on arusaadavasti ühiskonnas tarvis korraldatud valitsust. Valitsuse olemine eeldab aga riigi olemist. Järelikult tekib õigus peale riigi tekkimist ja võib aset leida ainult riigis.

Missugused seadlused eristuvad?

Missugused ühiskonna seadlused võtab valitsus oma kaitse alla? Selle peale võib olla kaks vastust: kas kõige tähtsamad, milleleta ühiskond ei saa olla, või kõige kahtlasemad, mida valitsuse toetuseta ei või säilitada. Võib olla, et tekkinud seadluste arvurikkus valitsusele põhjust annab nende hulgast kõige tähtsamate väljavalimiseks ja nendele oma kaitse andmiseks. Säärane juhtumine võib aset leida ühetaolises salkkonnas, kus vahekorrad mitte veel väga teravaks ei ole saanud kujuneda. Niisugusel korral võib saksa õpetlase Jellinek'i poolt õigusemõiste kohta antud määrust tarvitusele võtta: õigus on kõlbline miinimum, s. o. õigus mahutab eneses neid kõlblise ülalpidamise seadlusi, ilma milleleta ühiskonna olemine võimata. Käesoleva aja kohta ei saa seda õpetust õigusest tarvitusele võtta, kuna meie kerge vaevaga enesele niisuguseid õigusenorme võime kujutella, mis kõlbluse seisukohalt tähtsusetu ning kõlbluse vastu käivad. Ühiskonnateaduse seisukohast on aga säärane õigusemõiste võimalik, olgugi et sellest veel järelust ei või teha, et õigus alati niisugusel teel tekib. On võimalik ka teine juhtumine, mil õigusenormide loomise tarvidus on tingitud nende kahtlase sisuga ja loobumiseiga ühiskonna poolt neile kõlblist toetust anda.

Niisugune juhtumine leiab aset, kui päritolu poolest ühetaolises salkkonnas aja jooksul tekkinud varandusliku jõukuse vastastikused suhted teravamaks on läinud ja majandusliku eristumise sama salkkonna liigete keskel esile toonud, või kui ühiskond vallutamiste teel on kujunenud, mil võitjate ja võidetute huvide kokkukõllaviimine võib sündida ainult valitsusevõimu toetusel. Sel korral kaitsevad õigusenormid oma sisu poolest muidugi tugevamate huve nõrgemate vastu. Kui säärased normid kogu ühiskonna toetust ei leia, siis hoiab neid alal valitsus, kes valitsevale klassile lähedal seisab.

Õigus ja õiglus.

Rahvahulkade keskel püsib kaua aega mälestus sellest ajast, mil õigusnormid veel ühiselu seadluste normide hulgast ei olnud eristunud. Õigus peab olema õigluseks ja nende sõnade kokkukõla (mis kaugeltki mitte juhuslik) ning isegi minevik kõnelevad selle usu poolt, mis õigust õigluseks kujutleb. Kõigepealt on aga ka õiglus ajalooliselt muutlik: mis kunagi on vääramata õigluseks püsinud, on aja jooksul muutunud ebaõigluseks. Vanal ajal ei oleks õiglusnormidele vastanud riigi vahelesegamine vanemate ning laste vahekordadesse, nagu katse isa võimu laste elu ja surma kohta, isa õigust, tütreid oma äranägemise järele mehele panna, juriidiliselt piirata. Teiselt poolt võime soovida, et õigus kõlblusega võimalikult lähedas ühenduses seisaks, et õigusenorme mitte ainult riigivõim, vaid kogu seltskond toetaks, kuid meie ei saa salata tõeolu, et õigus õiglusest võib erineda püüdes õigusena, et õigusnormid tegelikult maksmata jäävad, hoolimata ühiskonna vastolust. See on reaalne vaade, mis sotsioloogiliselt ainsamana võimalik. See, kes tõendab, et õigus, mis kõlblusevastane, õigus ei ole, on metafüüsik, mitte aga ühiskonnateadlane. Kes õigluse eest võitleb, peab oskama tõele otsekohe näkku vaadata, kui vähe armas see ka ei näiks.

Õiguse konservatism.

Õigus on esialgu konservatiivne. See on seletatav. Kui õigus kõige tähtsamad normid kindlustab, siis põhjendab ta ühiskonna arvamisel ja valitsus ei söanda teda muuta, kartes ühiskonnaga vastamisi minna. Seadusandluse reformatooriline tegevus algab palju hiljem, suuremate murrangute tagajärjena rahva elus, nagu näit. Peeter Suure ajal. Teiseks, kui õigus võitjate ja võidetute vahelise faktilise vahekorra kindlustab, siis on mõõduandvad õiguse konservatismi suhtes poliitilised põhjused. Kindlus'ab õigus võitja klassi huvid, siis seisab viimane maksva korra muutmise vastu, kuna selle muutmise tema kahjuks võib sündida. Kui alamal klassil korda on läinud oma huvid juriidiliselt kindlustada, siis püüab ta igapidi neid kindlustusi säilitada. Rooma ajalugu pakub meile palju sarnaseid näitusi, kus plebeid oskasid kasutada riigi väliseid hädaohutusi, mis kõigi jõupingutusi nõudsid, oma juriidiliste õiguste saavutamiseks. Hädaohu möödumisel olid patriitsid valmis teatud järelandmisi tagasi võtma, leidsid aga vastu-seismist maksvale seadusele toetamises, missugune põhjendus ei võinud nende peale mõju avaldamata jätta, kuna patriitsid ise teda oma õiguste säilitamise mõttes tarvitusele olid võtnud.

Selle poliitilise momendiga ühineb ka veel psühholoogiline: inimene pooldab alati enam maksvat korda ja tunneb uue vastu umbusaldust, millega ta veel ei ole harjunud. Kui hästi ka ei oleks õmmeldud uus ülikond, tunneb inimene ennast selles mitte küllalt koduse olevat, sest et ta on rohkem harjunud liikuma vanas, tema oma seljas ärakantud ülikonnas. Mida madalamale me astume ühiskondliku kultuuri astmeid mööda, seda enam leiame instinkti tunnetamise üle valitsemas, seda selgemini ilmutub õiguse konservatism.

Õigusliku normeerimise järjekindlus.

Kõigi rahvaste õiguse ajalugu tõendab meile ühiskondliku elu õigusliku normeerimise ühesugust järjekorda. Mille võtab tekkinud valitsus kõige esiti oma kaitse alla? Oma puutumatus. Õigus ähvardab igaüht kõige suurema karistusega, kes valitsuse liigete või valitsuse lähedal seisvate isikute elu ja tervise kallale tungib; see käib vürsti, sõjaväe ja preestrite kohta. Kriminaalõigus poliitiliste kuritegude kohta tekib sotsioloogiliselt kõige esiti. Kriminaalõigus kujutab kõige vanemate juriidiliste toodangute peasisu. „*Lex salica*“ *) 293 paragraafist on kõigest 25, millel karistuse iseloom puudub. Võrreldes mitmesuguseid barbaarilisi seadusi, võib inglise juristi Main'i tõenduse järele oletada, et mida vanem seadustekogu, seda suurem on ta kriminaalmääruste sisu.

Kriminaalõigusele järgnevad normid, mis kindlaks määravad, mida rahvas valitseva klassi kasuks peab andma, see on vene vanemas juriidilises keeles n. n. „uroki“ **). Edasi järgnevad kohtupidamiskorra kohta käivad määrused. Kohtupidamiskorra kindlaksmääramise kohta leidub vanemates seadustekogudes suur hulk määrusi. Alamad kihid on peaaesjalikult sellest huvitatud, et kohtupidamine mitte ei sünniks omavoli, vaid kindla korra järele. Alles viimases järjekorras tekivad tsiviilõiguse määrused. See on küllalt arusaadav. Valitsus püüab esialgu oma seisukorda kindlustada, kodanikkude vahekorrad teda ei huvita, — see on nende eneste ja mitte riigi asi. Ainult hiljem jõuab valitsus selgusele, et tema tõeline tugi on ühiskond, ning järelikult võib see alus, millele riigivõim toetub, seda tugevam olla, mida kindlam on juriidiline kord, mis kodanikkude vastastikused vahekorrad määrab. Selle töö äratundmisele jõutakse aga märksa hiljem.

*) Sallandi frankide vanem seadustekogu. (Tõlkija.)

***) „Уроки“.

Kogu õiguse jagunemine kriminaal- ja tsiviilõiguseks eeldab suure vastolu arenemist ühiskonna ja isiku vahel ning tuleb arvata võrdlemisi hilisemate nähtuste hulka.

Kirjandus :

Tanon, Õiguse edenemine ja ühiskondlik äratundmine, 1904.

Lubbock, Tsiivilisatsiooni algus, 1896, XI peat. ja lisa.

Tylor, Antropoloogia, 1898, peat. XVI.

Üheksas loeng.

Riigi tekkimise küsimus huvitab juba ammu poliitiliselt mõtlejaid. Kauga aega enne sotsioloogia ja evolutsioonilise ilmavaate tärkamist leidub katseid seletada, kuidas on riik ja riigi valitsus võinud tekkida. Ei või öelda, et need katsed oleksid suutnud rahuldada oma aega, ühtlasi ei või ka eitada seda, et iga õpetus eneses ei sisaldaks terakest tõtt.

Patriarhaalne õpetus.

Kõigepealt tekib patriarhaalne õpetus, mille järele riik muud midagi ei ole kui suureksvõrsunud perekond, ning keiser — suguharu pea otsekohene järglane. Ajalooliselt on säärane seletus täitsa kõlbmata, sest ükski praegu meile tuntud riikidest ei ole ilma suurema- või vähemaarvuliste kõrvaliste olluste juureliitumiseta tekkinud, Gumplovicz'i järele aga — ilma mitmesuguste raasside segamiseta sõjalise vallutamise teel. Kõne all oleva õpetuse tõde seisab selles, et esialgse kogu ühiskonna patriarhaalse iseloomu juures valitsusvõim niisuguse isiku kätte satub, kes olles ise patriarhaalseist ideist läbi imbunud need ka riigivalitsemises maksuma paneb. Tema peab ennast troonil samuti ülal kui suguharu pea oma majas. Selle kauge mineviku mälestusena on kombeks saanud keisrit „isaks“ nimetada.

Teokraatlik õpetus.

Teokraatliku õpetuse järele on riik selleks liiga keeruline ja targasti kokkusäetud nähtus, et teda võiks inimliku mõistuse leiduseks pidada. Ta on jumalast säetud. Keiser on ise jumalus, nagu sageli vanades hommikumaa riikides, või ta on jumalast saadetud. Vanaaegses Peru riigis andis Inka oma alamaile tunda, et kõik, mis tema nende suhtes tegi, sündis nende käskude ja ilmutuste põhjal, mida ta oma isalt Päikeselt saanud. Riigivalitsuse jumaliku päritolu õpetus

leidis maad Lääne-Euroopas ilmaliku võimu võitluse ajal vaimuliku võimuga. Kui paavstid kuninga võimu püüdsid vähendada seletades, et see rahva tahtmisel põhjeneb, siis katsusid kuningad oma autoriteeti sellega tõsta, kui nad tõendasid, et nende võim niisama jumalast on nagu paavsti võim. Selle õpetuse järelkajaks on tiitel „Jumala armust“, mida veel hiljuti Wilhelm II kangesti toonitas. Selle õpetuse tõetera seisab selles, et esialgsel arenemisastmel igal pool riigivõimu ja usu vahel kõige lähem ühendus aset leiab.

Lepingul põhjenev õpetus.

Kolmas seisukoht, mis riigi tekkimist püüab seletada, on — lepingul põhjenev õpetus, mis XVII aastasajast peale esile toodud ja Rousseau sellekohases töös hiilgava väljenduse leidnud.

Selle õpetuse järele koondusid inimesed ühel ilusal päeval ja leppisid kokku riiki asutada, korraldada riiklikku võimu. See õpetus eeldab seda, et inimesed, kelledel seni kujutelm riigist puudunud, tahtlikult seda soovivad ning sõlmivad riigi asutamiseks lepingu. Psühholoogiliselt on see mõttetu ning ajalooliselt ebaõige. Kuid ka selles õpetuses leidub osa tõtt. On õige, et inimesed mitte korraga riiklikku seisukorda elama ei asunud, vaid enne riiklikku ajajärku ühiskonnana elasid. On õige ka see, et inimene selle järele, kui temas mõistuslik arusaamine instinktide üle valitsema hakkab, mitte enam riigi kui temale väljastpoolt kaelasunnitud vormi peale ei vaata, vaid kui oma tahte võimu sünnitusest aru saab. Riik on niisugune, nagu teda kodanikud soovivad.

Sotsioloogiline seisukoht.

Katsume nüüd kujutella riigi tekkimist ja arenemist sotsioloogilisest vaatekohast.

Kõigi esiti tähendame, et riik tekib ühiskonnast uue elemendi — riikliku võimu — juuretulemise tagajärjena. Riik on ühiskonna üks nähtus, mitte aga ümberpöörduvalt, s. o. ei saa vaadata ühiskonna kui ühe riikliku nähtuse peale. Me võime ühiskonda kujutella ilma riikliku korralduseta, ent võimata on riik ilma ühiskondliku aluseta. Ühiskond ja riik on kaks erilist mõistet ja nende vahe kindlaksmääramine on uuema aja teene. Kui laialdane ka praeguse aja riigi tegevus ei ole, kui palju ka praeguse aja inimest poliitilised küsimused ei valdaks, on ühiskonna elu siiski veel laialdasem, kaugemaleulatav.

Riigi ja ühiskonna keskel võib tähele panna suurt vastastikku koostegevust, mille lähem uurimine meie ülesannetest väljapoole ulatub ja riigiteaduse piirkonda kuulub.

Kui ühiskond riikliku võimu tärgamise tagajärjel riigiks ümber kujuneb, kuidas tekkis siis viimane, milles seisab ta jõud ja millel põhjeneb temale alistumine? Me võime enestele kujutella, et inimesed elasid enne riikliku võimu tärgamist kas eraldatud olekus või väiksemates salkkondades. Ei maksa arvata, nagu ei elaks inimene kunagi üksikult. Buschmanid ja metselanikud vedda'd*) asuvad veel tänapäevani üksikluses. Ka väiksem koondumine ei too veel enesega kaasa mingit poliitilist organisatsiooni. Rahvasteteadus pakub palju näiteid selleks, kus rahvused ühiskonnana, ilma mingi riikliku korralduseta — seega väljaspool riiki — koos elavad. „Kui mina elasin — jutustab Wallace, — Lõuna-Ameerika metsinimeste keskel ja hommikumaaal, siis juhtusin niisuguste salkkondade hulka, kus ei olnud seadusi, kohtuid ega midagi, peale kogu küla poolt vabalt avaldatud seltskondliku arvamise. Siin austab igauks kõige piinlikumalt teise õigusi, nii et millalgi või peaaegu mitte kunagi nende õiguste rikkumisi ei juhtu. Niisuguses salkkonnas on kõik oma keskel enam-vähem ühetaolised“. Millega on see seletatav? Siin on mitmed põhjused mõõduandvad. Esiteks geograafiline põhjus. On tähele pandud, et inimesed, kes elavad mägedes, steppides ja soode keskel, visalt koonduvad, kuna aga need, kes jõgedest või mägede ahelikust ümber piiratud, üsna kergesti ühinevad. Teine on majanduslik põhjus. Jahi ja karjakasvatamise korra juures, mis tarvitab võrdlemisi suurt maa-ala üksiku inimese või perekonna ülalpidamiseks, on inimesed sunnitud teineteisest tarvitikus kauguses eemale hoiduma. Näiteks eskimod ja Gröönimaa elanikud, kes igal pool oma karmil maapinnal toitu muretsema on sunnitud, ei tunne vähese rahvaarvu tõttu mingisuguseid kokkupõrkeid, mispärast neil puudub ka igasugune poliitiline korraldus. Lõpuks kolmas põhjus on psühholoogiline — see on tagasihoidmatus, mis igasuguse lähema ühinemise ja eraldi alistumise võimatuks teeb. Teiste sõnadega öeldes puudub poliitiline korraldus, sest et selle järele mingit tarvidust ei tundu.

Koondumise põhjused.

Vaatame nüüd, kus on põhjus, mis inimesi sunnib koonduma riiki? See sünnib üldise eluülalpidamise võitlusseaduse mõjul. Kui

*) Ceyloni ürgelanikud. (Tõlkija.)

inimesed vähemaise salkkondadesse koonduvad, siis sünnib see elu-ülalpidamise võitlusseaduse sunnil, sest ühistel jõupingutustel on neil kergem oma tarvidusi rahuldada. Kui inimesed otsustavad valitsusele alistuda, siis sünnib see ka eluülalpidamise võitlusseaduse mõjul, sest kogemused tõendavad, et nad ilma korralduseta hävivad. Selleks et laialipillatud, üksikult või salkkondadena, alginimesed nõus oleksid eneste keskelt juhti valima, kelle võimu alla nad end annaksid — on tarvilik tõsine väline hädaoht. Säärane hädaoht avaldub selgesti sõjategevuse ajal. Mingi võõras suguharu tungib peale, ähvardab ja takistab inimeste olemasolu. Et tagajärjerikkalt hädaohule vastu panna, valitakse juht, kelle võimule alistutakse kuni hädaoht möödab. Sama kordub, kui inimesed taganedes tugevama pealesurvel ise teiste peale tungivad kõige nõrgemat vastuseismise joont mööda ning vastuhakkamise ootel end korraldavad ühise juhatuse alla.

Võimu tekkimine.

Juhile alistumises sõja ajal leidub riigivõimu idu. Alginimese psühholoogiale vastab täielikult valmisolek alistumisele hädaohu ähvardusel ja võimu eitamine hädaohu möödumisel. Targanud võim kannab seega ajutist iseloomu, kuni kestab ühine pealetungimine või ühine kaitse. Ajutine võim muutub aegajalt alatiseks. Selleks mõjuvad kaasa jälle välised tingimused. Kui vaenulised kokkupõrked võõrastega ajutised või juhuslikud on, siis ei saa juhi võim kindlaks jääda. Kui aga kokkupõrked kas rahvaarvu tiheduse või suguharude rändamise tõttu alaliseks muutuvad ning pealetungimise hädaoht iga silmapilk ähvardab, — siis muutub juhi võim ka alatiseks.

Ajalugu pakub ka veel teisi näiteid valitsusvõimu kujunemise kohta. Salkkond õnnekütte koguneb ettevõtte algataja ümber ja paneb üheskoos mõne kaugema maakoha vastu pealetungimise toime. Mispärast käivad nemad selle isiku kui juhi järel? Sellepärast, et tema oma tegude poolest kaaslaste keskel kangelasena, vahva, tugeva ja osava isikuna tuntud on, olgugi et ta pealetungimistest varemalt ka ei ole osa võtnud. Kujutleme, et pealetungimine õnnestus. Võitjad ei soovi aga rõõvitud varandusega koju tagasi pöörata. Nendele meeldib rohkem võidetute keskele asuda ning viimaste kulul mureta elada. Võitjad teavad väga hästi, missugused tundmused võidetutel nende vastu olemas. Et oma julgeolekut ja valitsevat seisukorda kindlustada, on nad sunnitud oma sõjaväelist korraldust alaliselt säilitama ning oma juhile alistuma. Niisuguseks näiteks võivad olla normannide

röövkaigud Euroopas; Gumplovicz'i arvamise järele on see aga riikide tekkimise üldine seadus, mille aluseks on alati ühe raassi sõjaline alistumine teisele. Nii on tekkinud inglise riik brittide järkjärgulise vallutamise teel sakside, ning pärastise sakside vallutamise teel normannide poolt, Prantsusmaa tekkis frankide vallutamise järele gallide poolt, Venemaa — varäägide tuleku ajast jne.

Võimule alistumise põhjused.

Mis põhjustel alistuvad kõik tekkivale või juba kujunenud võimule? Vajaduse äratundmisel? See tähendaks ligikaudu aga lepingul põhjeneva riigi teooria õigegekspidamist, mis ei vastaks sugugi metsinimese psühholoogiale. Seda äratundmist ei või olla ka nendel, kes sündimise või mõnel muul teel on sattunud ühingusse peale seda, kui võim juba korraldatud. Võimul peab olema jõud, mis võib sundida enesele alistuma ka sel juhtumisel, kui üks või teine ühingu liige alistumisest püüaks kõrvale kalduda. Milles seisab see jõud?

Harimata inimese kujutelmi peale avaldab kõige esiti suurt mõju füüsiline jõud. Lugeses keskaja ja vene rahvalaule, leiame nendes kangelasena alati selle, kes kõige tugevam. Kangelane viskab, raiub, lõhub nii kuidas seda keegi uneski ei ole aimanud. Tuletame Homeros'e kangelasi meele, kelledest igaüks tuhandeid vaenlasi oma vankril võib taga ajada; vägilast Rolandi, kes oma ainsama mõõgaga mauridele tee kinni paneb; vene rahvalaulude kangelasi, kes ainsama lõõgiga oma vaenlaste keskel tänavad läbi raiuvad. Füüsilise jõu kultus ei kao ka veel siis päriselt, kui juba vaimlise jõu kultus esile tungib. Ei ole sellepärast imeks panna, kui metsinimeste juures eestvedajaks on alati see, kellel kõige tugevam rusikas ja kes kõige osavamini kaigast oskab tarvitada.

Siiski kümme nõrka rusikat on sedasama, mis üks tugev. Kui Rink Nikobari saarte elanikkudelt küsinud, kes nende juures juhina valitseda, siis küsinud nemad naeratades temalt: kuidas tema olla võinud mõtte peale tulla, et üks säärasele hulgale käskusid võib anda? Juhi võim võiks seega kergesti langeda, kui ta füüsilisest jõust lugupidamine ei oleks ühenduses mõnesuguste teiste alustega. Imestusele ja hirmule seltsib veel lisaks usk selle rusikasse, usk, et see rusikas võib ja oskab langeda taltsutamata peale, et tema jõud üliloõmulik on. Juhi võimu füüsiline alus leiab juba alguses tuge psühholoogilises momendis. Juht saab ise väga hästi aru, et ta ainult füüsilise jõuga sõnakuulmist ei suuda säilitada. Sellepärast otsib ta ise teist tuge oma võimule.

Kõigepealt kindlustab ta enesele usulise jõu Tihti täidab juht ise ka preestri kohuseid. Tema üksi teab jumalate tahtmist, tema üksi võib, olles jumaluste läheduses, sünnitada tormi, välku lüüa, nälga välja kutsuda, mille tõttu tema jõud oma alamate silmis märksa suureneb. Dakota suguharu juures kuulub juht, kes sõja ajal vägede pealikuks, alati nõidade hulka, ning tema kohta on olemas arvamine, et ta oma jõuga sõja võidu võib kindlustada või päästa oma vägesid hukkumise eest. Aafrika kuningas Obbo kutsus põua ajal oma alamad enese juure ja seletas, et kui vastumeelt see ka temale ei oleks, on ta sunnitud olnud oma alamaid hooletuse ja halva ülalpidamise eest karistama vihma-saju kinnipidamisega, mis nende süü. Muu seas olla temal aga väga tarvis kitsi ning ta olla valmis armu heitma ja ilma muutma, kui kitsed tärvilikul arvel kokku tuuakse. „Ei tuua kitsi, ei saa ka vihma, — see on minu tahtmine.“ Inimesega võib veel võidelda, jumala liitlasega on see aga hullumeelus.

On juhi kõrval olemas veel nõid, tekib nende kahe vahel tihti side, mille tõttu juht alati taevaliste ja nõid maiste andide peale kindel võib olla. Mõnikord ulatub säärane kaksikvõim kaugele ajaloosse, nagu seda tõendab vana Egiptuse ja võrdlemisi hiline jaapani ajalugu.

Juhi võimu edaspidine kindlustus seisab tema kaitseväe õnnelikus valikus, s. o. isikute valikus, kes valmis on teda isiklikult hea tasu eest teenima. Viimane tingimus näitab, et kaitseväe peale ainult see juht võib loota, kellel suured rikkused või kellele eriline sõjaväeline õnn osaks saanud. Kindla kaitseväe juhi esimeseks tingimuseks on heldus. Tuletan meele tuntud episoodi. Kui Vladimiri ihukaitsevälased nurisesid, et nad puulusikatega söövad, kuna Sveneldovi omad hõbelusikatega söövad, siis ruttas Vladimir neid rahustama öeldes: „Hõbeda abil ei leia ma kaitseväge, kaitseväge abil leian ka hõbeda.“ Vürst unustas ainult, et ta just hõbedaga oma kaitseväge koos hoidis. Teine pool tema ütlusest jääb muidugi tõeks. Kaitsevägi kujundus kas samast suguharust päritolevaist isikuist, kes juhiga kaasa tulnud, või nende vähese arvu tõttu kohaliku rahva keskest väljavalitud isikuist.

Kaitsevägi suurendab juhi füüsilise jõu mitmevõrra. Juhi huvid olid ka tema huvid. Kaitseväel, kes hästi varustatud, sõjariistade tarvitamises ja võitluses harjunud ning pealetungimises ja kaitses üksmeelne, oli alati edu korraldamata hulkadega kokkupõrkamisel. Et see jõud aga mitte tema enese vastu ei tegutseks, selleks pidi juht alati hoolitsema oma rikkuse eest, mille allikaks olid rahva varandused.

Asi ei jää peatuma nende kahe faktori — usulise ja sõjalise

toetuse peal. Edaspidine samm seisab selles, et oma alamate kujutelmi imestama panna, neid pimestada suuruse ja toredusega, mis juhti ümbritseb, ning nendes mõtet äratada juhi kui saladusliku olevuse juurepääsmatusest. Ta ei näita ennast rahvale muul ajal kui tähtsail sündmusil ja seejuures iseäralikus ümbruskonnas.

Hommikumaa kui imede maa on eriti valitsusvõimu hiilguse ja autoriteedi külje välja arendanud. Hommikumaalt on hoovi hiilgus ja salapärasus üle läinud Byzanzi. Mõjuavaldus säärase abinõudega eeldab rahvahulkade teatavat arenemistasapinda, mis põhjeneb rohkem tunnete kui mõistuse peal. Teistsugusel ajal võivad säärase võtted kardetavad olla, kuna juht siis naeruväärilisena võib paista, mis tema autoriteeti kõige tunduvamalt alandaks. Et monarh jalgrattal, ilma kaitseta, üksi uulitsal võiks sõita või kaupluse ilmuks, et omale paar kindaid osta, nagu seda tegi Wilhelm II või Eduard VII, — selleks on tarvilik rahvahulkade võrdlemisi kõrge arenemisaste. Ludvig XIV, päikesekuningas, ei oleks riskerinud sarnast sammu teha, mitte sellepärast, et see tema elule hädaohtlik oleks olnud, vaid et seega tema autoriteet kaduma oleks läinud. Rahva psühholoogia vastu hoolimatuse tõttu langes Eba-Dimiṭri, kes ennast ajakohaselt ei osanud ülal pidada.

Kui juht võimu mitte ainult endale, vaid ka oma järglastele suudab kindlustada, siis tekib ühiskondlik inert. Rahvas harjub nägema valitsuse eesotsas tuntud suguharu esitajat ja harjumus loob valitsusele uue toe. Pärjale juhile annab rahvas andeks ka suuremad üleastumised, mida ta mõnele uuele isikule millalgi andeks ei annaks. Hoolimata kõigist koledustest, oli rahvas Joann Hirmsa ajal rahulik, kuna Boris Godunov enesele midagi üleliigset ei võinud lubada ja esimese hooletuse tagajärjeks oli — trooni kaotus. Mida kaugemale ajaloosse tagasi minna, seda rohkem toetub võim traditsioonile. Harimata rahvas on nagu laps, kes tõepoolest väga alalhoidlik (konservatiivne). Laps armastab, et temale ühte ja sama juttu vestetaks ja seda tingimata ilma muudatusteta. Rahvahulkade arenemisega omandab riigivõim uue toe — rahva arusaamises. Kui arusaamine instinkti üle võimule pääseb, saadakse ka riigi ja riigivõimu tarvilikkusest kui ühiselu tingimuste kindlustusest aru. See on muidugi kõige kindlam tugi, kuid ta seisab ühenduses valitsuse arvustuse ja vaba mõtteavalduse võimalusega selle kohta, missugune riiklik korraldus teataval ajal kõige kohasem.

Me panime tähele, kuidaviisi riiklik võim eluülpidamisvõitluse mõjul on tekkinud ja rahva psühholoogias järkjärgult mitmeti toetust leidnud. Sama eluülpidamisvõitluse seadus mõjus kaasa riigi kas-

vamiseks, s. o. poliitiliseks koondumiseks ja tema organismi mitmekesisemaks muutumiseks, s. o. poliitiliseks eristumiseks.

Poliitiline koondumine.

Kogu ajaloo kestusel võib tähele panna nähtust, et riigid, kes juba asjaolude sunnil sõjakuse seisukorda asetatud, kõigest jõust püüavad oma kogu suurenemise ja sisu tugevamaks muutmise poole. Need kaks momenti peavad ühel ajal aset leidma, kuna vastasel korral riigi organism ei kehtaks kasvamist. Näiteks võib olla Rooma ajalugu. Rooma riik kogunes ja kõvenes, kuni ta vallutas küllalt ühetaolised Itaalia rahvad. Aga hukkus, niipea kui ta valdas Saksamaa, Aafrika ja Aasia mitmesugused ollused, keda ta mitte ei suutnud ühte liita. Ta kujutas enesest ülespuhutud organismi, mille eluiga millalgi pikk ei või olla. Kui Prantsusmaa koondumisteele asus, siis oli selle põhjuseks saja-aastane sõda Inglismaaga, mis prantslasi sundis liituma ja tugevat riiki looma isevalitsejaga eesotsas. Kui Hispaania XV aastasaja lõpul tugeva monarhilise korra lõi, siis oli selle põhjuseks võitlus mauridega. Poliitilise koondumise näitena võib veel mainida Saksamaad XIX aastasajal. Tundes vaenlasi Läänes ja Idas koondus ta ühte riiki ja rahuldamatuna oma kasvu suurenemisest ning teades lõuna- ja põhja-sakslaste vahelisest vaenulikkusest, püüdis uus võim sakslasi kõigest jõust ühendada energilise seadusandlise tegevuse kaudu. Uus, ühine õigus pidi Saksamaal tsemendi osa mängima. Üheks näiteks on veel Moskva riik: võitluses tatarlaste ja Poola-Leedu riigiga töötas ta välja peaaegu sõjalise korralduse, mis tol ajal kõige enam võitluse kohane. Seega võite tähele panna, et võitlus kõigi oma koleduste juures on siiski loov tegur ja see osa jääb temale, kuni inimkond ei ole jõudnud ühisele korraldusele.

Poliitiline eristumine.

Poliitilise koondumisega koos käib poliitiline eristumine. „Väiksemas suguharus täidab juht isiklikult kõiki oma seisusekohaseid kohuseid. Tema juhatab sõjaajal sõjaväge, otsustab vabal ajal kõik tüliküsimused ja toob jumalaile ohvreid. Tema võib üldise korra järele valvata, karistusi peale panna, võib korraldada kaubanduslikke vahetkordi, sest tema alamate ringkond ei ole suur, ning kõik asuvad väheemas piirkonnas.“ (Spencer). Riigi suurenemisel muutub säärane isiklik kohustetäitmine võimatuks. Juht on sunnitud ühte ja teist kohustust üle andma oma lähemaile isikuile oma kaitseväge hulgast, esialgu ajutiselt, üksikul juhtumisel, edaspidi aga alaliselt. Igaüks neist

isikuist võtab oma kohuste täitmisel teisi abideks kõrgemate või vähemate aukandjate hulgast. Nii tekib riigi suurenemise tarviliku tagajärjena bürokraatia vastavalt oma arvilisele ja koosseisu suhtele. Tähtsana on, et pea igal pool esialgne poliitiline korraldus sõjaväelise korralduse eeskujuna kannab, nagu seda tähele võib panna Roomas, Inglismaal ja ka Venemaal.

Nii peabki olema, kui poliitiline võim sõjaväelisest võimust välja on kujunenud. Võib veel rohkemgi öelda. Veel üsna kaua peale seda, kui elu huvide peatähelpanu on pöördunud kodanlisele alale, on kultuurielu edusammud puhtsõjaväeliste sihtidega tingitud. Kas oleksid praeguse aja riigid nii tiheda raudtee- ja telegraafivõrguga kaetud, kui seda strateegilised huvid ei oleks nõudnud? Kas roomlased ei ehitanud postiteid sõjaväelistes huvides? Kas meie aja õhusõidu eduks ei ole kaasa mõjunud kahe kõige kultuurilisema riigi võitlus olemasolemise eest.

Samad sõjalised nõuded, sama võitlus välise julgeoleku eest on tõukejõuks sisemistele uuendustele. Absolutism, mis Lääne-Euroopas hävitas feodaalkorra ja Venemaal üksikud vürstiriigid murdes parunite ja vürstide võimu ning alistades neid ühes nende alamatega ühisele riigile, oli kasulikuks kultuuriteguriks, sest ta mõjus kõige soodsamini kaasa poliitiliseks koondumiseks ja hoidis ära üksikute osade vastastikuse hävitamise ja nende hukkamise väljastpoolt. Kui poliitiline koondumine suurenemise mõttes aset leidnud, siis oli tarvis üksikutele osadele kokkukasvamiseks võimalus anda, arendada arusaamist ühiskondlikust ühistundest ja äratada isiklikku algatusvõimet loova töö tõstmiseks, sest võitlus ülalpidamise eest nõudis suurt riiklikku jõupingutust. Selle tagajärjeks oli kodanikkudele vabaduse andmine ja nende osavõtt poliitilisest elust. See oli tarvilik, et rahvast huvide ühtluse äratundmisele äratada, temas poolehoidu tekitada oma asutuste vastu ning tõsta meeleolu ja valmisolekut võitlemiseks oma vara eest. Niisuguse meeleolu loomise otstarbel, mis oma säilitamise võitluse mõttes tarvilik, kutsutakse kodanikke riigi korraldustöödest ja valitsemisest osa võtma. Selle sihi saavutamiseks on kõigepealt tarvilik, et kõik kodanikud juriidiliselt üheõiguslikud oleksid.

Niisugune on põhiseadus, mis riiklikku korraldust muudab.

Kirjandus:

Spencer, Poliitiliste asutuste arenemine, 1882.

Jancks, Kõrgema võimu tekkimine, 1907.

Woltmann, Poliitiline antropoloogia, 1905.

Schurtz, Algekultuuri ajalugu, 1907, lhk. 97—1993.

Kümnes loeng.

Eelarvamised.

Meie sünnime perekonnas, kasvame seal üles kuni täieealsuseni ja loome siis ise perekonna, mille keskel suurema hulga aega mööda saadame. Perekonnal on nii suur tähtsus elus, et meie oma olemasolu ilma perekonnata ei saa kujutella. See ei ole inimlik seadlus, vaid looduseseadus. Perekond on alati olnud ja jääb ka tulevikus alale, sest ilma perekonnata on inimlikku elu võimata kujutella. Harjumus tunnista igaveseks seda asutust, millega meie kokku oleme kasvanud (milleks inimene väga kalduv), tõendab aga ainult inimese võimetust nende arusaamiste piirkonnast väljapoole tungimiseks, mis aeg ja elutingimused temale rajanud. Perekond selles mõttes, nagu meie seda praegu mõistame, ei ole alati aset leidnud. Inimene on kaua ilma selle asutusega elanud, millega meie nii ühte oleme kasvanud.

Eelarvamine ei seisa mitte ainult kujutelmis, et perekond alati olemas olnud, — kus inimene, seal on ka perekond. Teine väga laialilagunenud eelarvamine seisab alatistes oletustes perekonna langemise kohta. Igaüks on võinud sageli kuulda etteheiteid perekonnaelu langemise ja tema aluste vankumise suhtes. Selle juures tekib kujutelm, nagu oleks eeskujulik perekond inimsoo minevikus aset leidnud, kuna meie selle järkjärgulise hävimise pealtvaatajaks oleme. Raske on kujutella arvamist, mis tööoludele vähem vastaks. Seda võib seletada ainult ajaloolise vaatepiiri puudumisega, mida annab üksnes ühiskonnateadus. Praeguse aja perekond on kauaaegse ajaloolise arenemise saavutus ja tihedam perekondlik side on võrdlemisi hilisema aja nähtus. Ajaloolisest seisukohast perekond ei hävi, vaid sellevastu — kõveneb.

Mida mõistame meie praeguse aja perekonna all? Missugused tunnused iseloomustavad teda? Esiteks vahekorra alatine iseloom aja mõttes, — see ei ole mööduv kokkupuutumine, see on alaline ühendus. Teiseks on perekonna aluseks kõlbline arusaamine vastastikustest kohustest mehe ja naise ühelt, — ja vanemate ning laste vahel — teiselt

poolt. Kolmandaks kujutab perekond enesest majanduslikku asutust ühes tööjaotuse ja kõigi perekonna liigete aineliste tarviduste plaanikindla rahuldamisega.

Nüüd küsime eneselt, kas on niisugune kujutelm perekonnast kokkukõlas alginimese olukorraga? Perekonna esialgse olemasolemise tunnustamine tähendaks vormi tunnustamist ilma sisuta. Perekonna võimatus esialgsel arenemisastmel selgub mitmesugustel põhjustel. Kõigepealt võiksime nimetada majandusliku iseloomuga põhjusi. Seal, kus iga üksik inimene kogu päeva jooksul on sunnitud enesele toitu muretsema, on alaline kooselamine võimata. Meeste- ja naisterahva juures puudub ühendav majanduslik side. Kuni igäiks nendest eraldi toitub, ei või nendel perekondlikku majandust olla. Neil puudub ka psühholoogiline alus kooseluks. Abikaasade kõlbline ligidus ja vastastikune poolehoid tekib ainult ühistel huvidel, kuid siin neid ei leidu. On arusaadav, et alginimesed ei tunne seda armastust, mis perekonna loomisele viib. Mõned romaanikirjanikud kujutavad ka tänapäev veel õrna armastust metsmehe ja metsnaise vahel, rahvateadlasele võib see aga ainult muigamiseks põhjust anda.

Ka armastus ise, see loomusunnilise himu luule ja füsioloogilise akti müstiline kate, on kauaaegse ühiskondliku arenemise saavutus.

Perekonna algolemisest.

Teaduses nii ka elus valitses kaua arvamine, et perekond ühise elu esialgseks algkujuks on olnud, mis loomulikult kõigi teiste, selle hulgas ka riigi, eelkäijaks pidi olema. Säärane kujutelm tekkis mitte ainult kalduvuse tõttu igaveseks pidada kõike seda, millega meie kokku kasvanud, vaid ka peale selle ajalooliste eeskujude mõjul. Teadlased olid peaaesjalikult vana-juudi ja Rooma ajaloo mõju all, ning piibli ja klassika validad eeskujud jätsid sügava mulje. Teadlastele oli tundmata see laialdane, uus materjaali kogu, mis ühiskonnateadusel käepärast. Teadus pidas patriarhaalset perekonda ühes isa piiramatu võimu ning naise ja laste ilmtingimatu sõnakuulmisega selleks loomulikuks vormiks, mis looduse enda poolt kindlaks määratud. Alles hiljuti toetasid seda seisukohta energiliselt tuntud inglise teadlane H. Maine ja prantsuse teadlane F. de Coulanges.

Emaõigus.

Teaduslik arvustus on aga armuta eelarvamiste vastu, olgugi et need tema enese loodud. 60-tes aastates andis saksa teadlane

Bachofen välja raamatu pealkirja all: „Emaõigus“, milles ta klassika ajaloost võetud ainete põhjal rea fakte esitanud, mis patriarhaalse perekonna vastu käivad. Perekond ei võinud tema arvates olla selleks iduks, millest ühiskond välja kasvanud, sest perekond on pärast ühiskonda tekkinud. Bachofeni arvates käib perekondliku ühingu eel korraldamatu suguline läbikäimine, mida tema hetärismiks nimetas. Ühiskondliku salkkonna piirides elab meesterahvas iga naisterahvaga suguliselt kokku. Sellest järgneb võimatus isa kindlaks teha, ning ainsam side on lapse ja ema, mitte aga isa, vahel. Lapsed alluvad ainult emale, kes nende toitmise ja kasvatuse eest hoolitseb. Sellest on pärit ka vanaaegsed muinasjutud naiste valitsusest, muinasjutud, mis ajalooliste tõeludega kokkukõlas. Enne seda, kui mees perekonna peaks saanud, on ajalooliselt aset leidnud ajajärk, mil perekonna peaks on olnud naisterahvas, ema — millest oleneb ka „emaõiguse“ nimetus.

Seisukoht, millele Bachofen säilinud müütide ja muinasloo põhjal jõudnud, leidis toetust shoti teadlase Mc. Lennani uurimistöös (1865), mis põhjeneb nüüdse aja etnograafilise materjaali alusel, ning Ameerika uurija Morgani poolt (1871), kes ühe Ameerika suguharu, irokeeside elukorda tundma õppinud. Mc. Lennan tunnistas ka, et esialgse sugulise läbikäimise vormiks olid salkkondlikud abielud, kusjuures tema selgusele püüdis jõuda nende põhjuste kohta, mis sise- ja väliste salkkondlike läbikäimiste (*endogamia*) juurest väliste (*exogamia*) juure sundisid üle minema.

Ei või öelda, et uued õpetused vastuvaidlusi ei oleks äratanud. Hetärismi ehk korraldamata sugulise ühenduse idee kui teatav arenemise järk, mida inimkond igal pool on pidanud üle elama, võeti paljude teadlaste poolt arvustuse alla. Eriti õiglase hindamise osaliseks sai eeldus naisterahva võimust meesterahva üle. Selle peale vaatamata tunnustatakse nüüdsel ajal, et praegune perekond kujutab enesest muutunud patriarhaalset perekonda ning et patriarhaalne perekond ise on üheks ja kaugeltki mitte esialgseks kooselu vormiks meeste- ja naisterahva vahel.

Evolutsiooniline seisukoht.

Perekond ei ole tekkinud valminud kujul, vaid ta on kauaaegse arenemise saavutus, nii väliste kui sisemiste mõjundite kaastegevusel. Praegust perekonda võime õieti mõista ainult evolutsioonilisest (arenemise) seisukohast. Asudes sellele seisukohale võime seletada need nähtused, mis avalduvad metsinimeste elu järeluurimisel ja mis vastasel

korral jääksid täitsa arusaamatuteks veiderdusteks. Meil on vastik abi-elu lähemate sugulaste, nagu venna ja õe, isa ja tütre vahel, kuid rikkalikud ajaloolised ja etnograafilised andmed tõendavad, et loomusunniliseks vastikusetundeks loodus ise põhjust ei anna. Meie ei saa enesele kujutella, et külaliste meeleheaks naist või tüdruku pakutakse, sellest hoolimata on see aga harilikuks nähtuseks teatavalt kultuuristmeil. Meie oleme harjunud sellega, et pruut süütu peab olema, ja põrkame ootamata kokku tingimustega, kus seda süütust põlatakse ning kus see isegi meheleminemiseks takistuseks on. Peab aga tunnistama, et ajalooliselt igal nähtusel, kui see rahvahulkade ja mitte üksikute juures aset leiab, oma mõistlik alus olemas on, mis sama mõjuva faktorina tegev olnud kui needki, mis meie arusaamiste loomiseks kaasa mõjunud. Peab oskama ainult ka teisele seisukohale asuda. Katsume tähele panna perekonna arenemiskäiku.

Sugulised vahekorrad alguses.

On olemas arvamine (L e t o u r n e a u), et kultuuri algastmeil suguline läbikäimine tarviduse järele sünnib ja teda ainult üks seadus ja nimelt — tugevama õigus — reguleerib. Meesterahvas, kes sugulist tunge tunneb, rahuldab seda esimese vastutuleva naisterahva juures, ning sellega lõpeb igasugune vahekord. Säärane pilt on vähe tõenäoline. Esiteks ei jää esialgne naisterahvas, nagu seda T o p i n a r d oma „Antropoloogias“ tõendab, jõu poolt meesterahvast palju taha, — praeguse aja naisterahva nõrkus on ka nende ühiskondlike tingimuste tagajärg, millesse ta asetatud. Teiseks ei märka meie niisugust vägivalda tarvitamist loomariigis. Isased meelitavad igal pool emaseid kas laulu, värvide või osavusega, jõule ei andu emased millalgi.

Asi ei seisa mitte vägivaldas, vaid selles, et lähenemise põhjuseks on üksnes füsioloogiline tarvidus ja et selle rahuldamise järele igasugune põhjus kooselamiseks kaob. Meesterahvad võitlevad naisterahvaste pärast samuti kui kõik teised isased olevused. Naisterahvad vaatlevad rahulikult neid veriseid kisklemisi, mis nende pärast tekivad, ning käivad alandlikult võitja järel, alistudes mitte jõu, vaid võidu mõjul. G i d d i n g s'il on ilus kirjeldus säärasest võitlusest austraallaste keskel, mis sünnib öisel ajal.

Nii siis andub naisterahvas sellele, kes füüsiliselt teistest kõige tugevam. Missugune tagajärg sellel on? Kas nemad hakkavad koos elama, loovad oma kodu ning toidavad ja kasvatavad lapsi? Siis oleks see perekond praeguses mõttes. Meie panime aga tähele, et säärane

perekond võimata on. On õigem, et meesterahvas ja naisterahvas andumise ja rahuldumise järele jälle lahku lähevad. Aga laps? Meesterahval ei ole sellega asja, mis 9 kuu järele võib juhtuda, — lapsed on täielikult ema mure. Esialgne perekond ei kujuta enesest mitte meest ja naist, vaid ema ja last. Niisugust perekonna kuju võib ka praegusel ajal veel tähele panna. Näiteks seisab Hollandi Ida-India malailaste juures lihtne perekond ainult emast ja lastest koos, kuna isa nende hulka ei kuulu, olgugi et ta sugulise instinkti sunnil vahetevahel perekonnas käib, mis aga võimalust ei kõrvalda ka teistel meesterahvastel sedasama teha. Ülalpidamise mure on täielikult ema asi. Et aga laps alati süüa tahab, on ema sunnitud ennast toitma juurte, marjade ja puuviljaga ja ei või, nagu meesterahvas, riskeerida jahipidamisega, mis olgugi töötades maitsvamat rooga võib ka äparduse korral kauemaks ajaks nälgima panna, mida laps ei kesta. Tarviduse sunnil harjub naisterahvas taimede- ja meesterahvas loomaderiigiga. Kui isa kahtlane, siis on võimalik sugulust ainult ema järele määrata. Juba Herodot oli tähele pannud iseäralikku nähtust, et lykialased ennast ema ja mitte isa järele nimetavad. Hiljemalt on säärane sugulusastme määramine kauemat aega ka omapärase pärimiskorra peale mõju avaldanud: meesterahva järele ei päri mitte tema lapsed, vaid õelapsed.

Seni oleme tähele pannud sugulisi vahekordi salkkonnas, ühe ja sama suguharu liigete keskel. Selle asemele tekib uus nähtus: suguline läbikäimine võõraste naisterahvastega ehk nii-nimetatud *exogamia*. Kuidas sündis niisugune muudatus?

Naisteröövimine.

Me panime tähele, et naisterahvas sunnitud oli rahul olema taime-toitlusega, kuna meesterahvas pidades jahti toitis ennast külluses või jälle nälgis. Jahipidaja hakkas loomulikult loomi taltsutama esialgu ajaviiteks, pärastpoole aga alalise toidutagavara muretsemise otstarbel. Sellest peale muutub meesterahvas, kui kitse-, põdra-, antiloobikarjade omanik, kapitalistiks. Kapitalil on tööjõudu vaja. Kust peab jahipidaja seda võtma? Meie arusaamiste järele oleks temal tulnud naise meheks hakata. Abielu aga ei olnud ning lapsed läksid ema juure. Tema pidi töölisi väljastpoolt jõu abil muretsema. Võõra küla peale ühes oma seltsimeestega tungimine, salakaval röövimine kuskil jõekese kaldal — niisugused olid abinõud, mis raskusest päästsid ja mis metsinimese ilmavaatele vastasid. Kõige kasulikum oli naisterahvaste

röövimine: 1) nemad olid siiski vähe nõrgemad ja ei osanud sõjariistu käsitada, 2) nemad olid alalises töös rohkem harjunud; 3) peale tööjõu võis neid ka sugulise instinkti rahuldamiseks tarvitada. Röövimise teel saadud naisterahvas kujutas enesest lihtsalt asja, mis millegi poolest teistest koduloomadest lahku ei läinud. Vahekord tema suhtes kujutas täielikku omandusõigust. Kui naine on lihtne asi, mispärast ei või siis mees teda pakkuda oma kallile võõrale, kes tema juures öö mööda saadab? Kui hobust võib anda, siis võib ka naist anda. Sellest on päritud eriti rändajate rahvaste hulgas väga laialilagunenud komme, võõra kostitamise naisega, mida nõuavad viisaka vastuvõtmise reeglid. Samal ajal tärkavad selles vahekorras uued ollused. Esiteks omandab kooselamine võrdlemisi alalisema iseloomu, teiseks alluvad lapsed kui juuresiginenud ollus isa võimule ja kolmandaks ühinevad kõik need isikud ühise majapidamise alusel, mis kõige esiti kindla aluse loob ühiste huvide äratundmiseks meeste- ja naisterahva vahel. Naine, lapsed ja teised orjad kujutavad isa — patriarhi ainuomandust. Sellepärast nimetasidki roomlased perekonda „*familia*“ks, mis tuleb sõnast *famulus* — ori; vene slaavlaste juures tähendas „*чадъ*“ kõiki isa võimu all olevaid isikuid — naist, lapsi ja orje, olgugi, et sellel sõnal esialgu oli kitsam tähendus „*челядь*“, nagu nüüdki sõna „*чадо*“ mõttes. Kas võib aga perekonda asutada vägivald alusel? Praeguse aja perekond seisab õiguse alusel, kuna kõne all oleval juhtumisel aset leiab ainult jõud. Ajaloos võime aga sageli tähele panna, et jõud õiguseks kujuneb. Praeguse aja rahvusvaheline elu pakub küllaldasid näiteid selle kohta, kuidas vägivald juhtumised järeleaimamise tõttu juriidilise kombeõiguse iseloomu omandavad. Just see vägivaldne iseloom, see naise orjastatud seisukord sõna tõsisel mõttes ja see vaade naise ja laste kui saagi peale seletab meile seda isevalitsust, mis iseloomustab patriarhaalset perekonda, niipea kui ta on tekkinud meie vaatepiirile.

See asjaolu, et abielu aluseks on vägivaldne akt, püsib kaua aega rahva kujutelmis. Vanemad vene ajalookirjutajad nimetavad seda, kuidas drevläänid naisteröövimisi ühistel mängudel toime panid. Ma tuletan teile meele veel Rooma legendi sabiini naiste röövimisest. Kõige selgemini avalduvad endise aja jätsed abielu kommetes ja lauludes. Peiupoisid, keda meie oleme valmis tunnustajaiks muutma, kujutavad tõeliselt endiseid peigmehe sõpru, kelledega ta üheskoos kardetavat naise röövkäiku ette võttis. Püssilaskmine pulmarongi juures on mälestus ägedast võitlusest röövijate ja röövitu sugulaste vahel. Neiude ja sõbrannade

hulk ei lase peigmeest kaua enne pruudi juure, kui ta kingituste teel ennast välja ei osta. Kõige rohkem vana aega kujutavad lõuna-slaavi pulmakombed, kusjuures mäng sageli kehavigastamisteks muutub.

Naisteostmine.

Röövimised, mis ühenduses veriste kokkupõrgetega ning mõlemale poolele kardetavad, võisid kokkuleppega lõppeda, kui röövija selle eest hea tasu maksis, et temale mitte kätte ei maksetaks. Sellest on kõigest üks samm röövimise ostmiseks ümberkujunemiseks, mis seda kergemini võimaldub, et patriarhaalses perekonnas tütreid lihtsaiks asjaks olid, mida isa hea meelega meelitava ostusumma eest ära andis. Abielu sõlmimine sündis kokkuleppel isa ning peigmehe vahel, ja kes sõandab tõendada, et säärased kokkulepped ammu oleksid kadunud ja et ka meie aja abielu aluseks on vaba kokkulepe peigmehe ja pruudi vahel, nii nagu seda meie seadusandlus nõuab.

Kui asi ostmiseni jõudis, siis avanes võimalus enesele naist omandada mitte ainult võõrast, vaid ka oma suguharust. Niisuguse asja väljavalikul, nagu naine, ei lasknud end meesterahvas mitte ainult oma isiklikust, vaid ka teiste maitsest juhtida, mis tema enesearmastusele väga meelitiv oli. Kõige kõrgemalt hinnati seda pruuti, kellel kõige suurem edu meesterahvaste keskel. Kasinusel ei olnud mingit väärtust. Naisterahvad, kes enne abielu täitsa vabad ning piiramatud oma ülalpidamises neitsipõlves, pidid kõige valjemat truudust üles näitama mehelemineku järele.

Nagu nägime, kujunes majanduslike tingimuste tõttu patriarhaalne perekond patriarhaalseks. Alginimene peab aga harjunud kujutelmest kõvasti kinni. Seni loeti sugulust ainult ema ja mitte isa järele, ning ema võim laste üle tekkis sellest, et ta neid ilmale sünnitas. Kuidas kindlustada isa võimu, mis põhjenes jõu peal? Mõttekäik on väga lihtne. Kui ema võim tekkis sünnitamisakti tõttu, siis oli ka isal tarvis lapsi sünnitada, muidugi mitte tõeliselt, vaid väliselt, vormiliselt. Samal ajal kui ema last sünnitab, heidab mees voodi ning hoigab, kusjuures kokkutulnud naabrid oma kaastundmust ka ohkamistega avaldavad. Seda väga laialilagunenud kommet nimetatakse „*couvade*“, mis oli isa võimu põhjenduseks laste kohta.

Patriarhaalse perekonna langemine.

Patriarhaalne perekond on tugev teatavate ühiskondlike tingimuste juures. Nende muutusel kõiguvad ka selle abieluvormi alused.

Niipea kui tekib tugev riiklik korraldus, kui naturaalmajanduse asemele tõuseb vahetusmajandus, — on patriarhaasel perekonnal lõpp. Võib olla mitte kusagil mujal ei ole patriarhaalne perekond nii tüübiliselt välja kujunenud kui vanas Roomas. Pojad olid täielikult isa võimu all, nii isiklikult kui varanduslikult. Riiklikkudes huvides saab poeg korraga polguülemaks, konsuliks, praetoriks. Kuidas viia kokkukõlla temale riigi poolt antud võimu isa võimuga? Kui riik ühiskondlikkudes huvides pojale varanduse annetanud, kas peab see siis isa omanduseks üle minema? Riiklik huvi hävitas patriarhaalse perekonna.

Patriarhaalse perekonna säilitamise ja langemise peale avaldavad mõju ka majanduslikud tingimused. Seal, kus poegade tööd isa majapidamise otstarbeks võib tarvitada, säilivad patriarhaalsed alused kaemini. Seda peab toonitama põllupidajate olluste suhtes. Sellevastu seal aga, kus juuretunud perekonnaliikmed on sunnitud kõrvalt teenistust otsima, hävineb patriarhaat.

Pilku tagasi heites näeme, et esialgu ei ole midagi abielu või perekonna sarnast olemas ja et viimane mitte arenemise algul, vaid lõpul aset leiab. Esialgset perekonda kujutab ema ja laps, kuna isa kõrvaliseks isikuks jääb. Siis tekib patriarhaalne perekond, mida ühendab perekonna isa piiramatu võim. Mitme- või ühenaisepidamine, need mõlemad patriarhaalse perekonna vormid olenevad täielikult rikkusest, s. o. materjaalsest võimalusest naiste omandamiseks ja ülalpidamiseks. Ühiskonna demokratiseerumise tagajärjena tekkis igal pool ühenaisepidamine.

Perekonna tugevamaks muutumine.

Kui praeguse aja perekonna koosseisu võrrelda endiste aegade, olgugi ka mitte liiga kauge mineviku perekonnaga, siis märkame, et perekonna koosseis järjest vähemaks muutub. Perekonna hulka kuulus endistel aegadel suur hulk inimesi: isa, ema, pojad, abielus olijad oma naistega, tütreid sageli ühes meestega, pojapojad ja ka teised kõrvalised elanikud. Praeguse perekonna moodustavad aga — isa, ema ja lapsed. Seda perekonna koosseisu vähenemist, mida kogu ajaloos tähele pandud, võib perekonna arenemisseaduseks nimetada. Koosseisu vähenemine ning väiksema arvu isikute ühendumine suurendab perekonna liigete keskel kõlblist sidet. Mida ka ei ütleks vastuväitjad, on ajalooliselt siiski selge, et perekond ikka kindlamaks kujuneb ja omandab intensiivsuse ekstensiivsuse arvel. Monogaamia (ühenaisepidamine) on sugulise läbikäimise ideaalne vorm, millele inimsugu on jõudnud.

Selles leiab aset kõige lähem side vendade ja õdede vahel, sest et neil ühine päritolu, mis polügaamias puudub. Mehe ja naise vahekorda ei halva mitme naise kadedus ja intriigid. Me kõneleme siinkohal sellest, mida monogaamiline abieluvorm praeguse aja inimesele võib pakkuda jättes kõrvale kõiki neid ühiskondlikke tingimusi, mis perekondlikku sidet teiselt poolt nõrgendavad.

Naisterahva iseloom.

Sugulise kooselu mitmesugused vormid on naisterahva hingeellu teatavad jäljed jätnud. Matriarhaat mõjus kahe iseloomujoone — ettevaatuse ja iseseisvuse — arenemiseks kaasa. Kui ema pidi ta selle eest hoolitsema, et toitmises vahet ei tekkinud. Sellepärast lõi naisterahvas, mitte aga meesterahvas, põllutöö. See oli tema, kes taimetoiduga tegemist tehes õppis teravilja kasvatama ja seda kunstlikult istutama. Mitte asjata ei kujutanud greeklased ja roomlased põllutöö jumalana naisterahvast — Ceres'i. Selle tagajärjel teevad mõnede rahvaste juures kõik põllutöö naisterahvad, kuna kõik teised ametid, mis karjakasvatamisega ühenduses, — nagu lehmade lüpsmine, või ja juustu valmistamine — täielikult meesterahvaste ülesandeks on. Seistes majapidamise eesotsas, mida laste kaastegevusel peeti, pidi naisterahvas ennast tundma iseseisvana ja vastutavana. Sellest on pärit legendid naiste riigist, amazonidest jne.

Patriarhaat muutis märksa naise iseloomu. Naisterahvas sattus orja seisukorda. Sellest järgnes meelepärastolemise püüd ja see hingeline erksus, mida oleme harjunud hindama praeguse aja naisterahva juures, mis endisel ajal teda aitas oma käskija meeoleu ära tunda ka kõige vähemate tunnuste järele ning õigel ajal kõrvaldada pikset, mis tema pea kohal ähvardas. Lihtsa töäjõuna, surutuna igapäevaste koduste murede piirkonda, seistes eemal üldisemaist suurtest küsimustest, mis avanevad hariduse ja ühiskondliku tegevuse kaudu, — pidi naisterahvas väiklaseks jääma. Need ei ole aga mitte loomulikud, vaid omandatud iseloomujooned. Naisterahvas kujunes naisuguseks temale ebasoodsate elutingimuste tõttu. Kui need aga omandatud jooned on, siis peab tingimuste muutumisel ka naisterahva psüühika põhjalikult muutuma.

Perekonna tulevik.

Missugune on perekonna tulevik? Kas on ühiskonnateaduses naisugune küsimus võimalik? Üldiselt ja, sest ühiskonnateadus tahab

teada, et ette näha. Andmed, mis teadusel käepärast, ei ole selleks mitte küllaldased, et perekonna tulevikku võimalik oleks ennustada. Oma „Sotsioloogia alustes“ astub Spencer kaunis julgelt ennustuste valda. Meie ei soovi tema eeskujul talitada. Juhime tähelepanu aga kahele faktorile, mis ei või perekondliku elu peale mõjuda jääda. Esimene faktor on — naisterahva kasvav majanduslik iseseisvus. Iga päevaga suureneb niisuguste naisterahvaste arv, kes iseseisvalt endale ülalpidamist teenivad. Võib olla, ei ole teenistus mitte kerge, kuid see mõjub kaasa iseseisvustunde arenemiseks ja nõrgendab majanduslikku olenemist mehest, mis sageli raske koormana naisterahva hingeelu peal lasub. Teine faktor on psühholoogiline: see on inimese hingeelu süvenemine, mis kahele inimesele järjest raskemaks teeb kooselamise. Mil viisil need faktorid perekonna tuleviku kohta mõjuvad, on raske öelda, ei ole aga kahelda, et nad teatavat mõju tuleviku-perekonna kohta avaldamata ei jäta.

Kirjandus.

Posada, Praeguse aja õpetused perekonna, ühiskonna ja riigi tekkimisest, 1904.

Kowalewsky, Sotsioloogia, 2 k., 1910.

Tarde, Perekonna ja omanduse tekkimine, 1906.

Grosse, Perekonna ja majanduse vormid, 1898.

Morgan, Esialgne ühiskond, 1900.

Starcke, Esialgne perekond, tema tekkimine ja arenemine, 1901.

Maksimow, Mis on korda saadetud esialgse perekonna uurimistöös, 1901.

Üheteistkümnes loeng.

Omandusõiguse küsimust võib käsitleda mitmesugusest seisukohast. Jurist püüab kindlaks teha omandusõiguse mõistet, selle iseäralikke tunnuseid, võrreldes teda teiste õiguslikkude nähtustega. Mõtteteadlane pöörab tähelepanu omanduse otstarbele. Tema peab tähtsaks selgitada seda, missugust osa omandusõigus mängib isiklikus ja ühiskondlikus elus. Ühiskonnateadlane uurib omandusõiguse küsimust oma seisukohalt ja nimelt: kuidas tekkis omandusõigus ja missuguste põhjuste mõjul on ta arenenud? Omandusõiguse tekkimise kohta on olemas kaks vastamisikäivat vaadet. Ühede arvamise järele on omandusõigus inimese maapealse elu loomulikuks saatjaks, teiste arvamise järele on omandusõigus ühel ilusal päeval kunstlikult tekkinud.

Omandus, mis loodusel põhjeneb.

Oletus, et omandusõigus inimese loomuga lahutamata ühenduses seisab (Thiers) ja et eraomandus sama vana on kui inimene ise (Viollot), põhjeneb ekslikul kujutelmil, nagu oleks iga valdamine omandusõigus. Küsitakse, kuidas võite teie kujutella kõige metsikumast inimest, ilma et temal ei oleks toiduaineid, milledega ta ennast hakkab toitma ning mida ta mingi hinna eest teisele ei anna? Nähtus on õieti tähele pandud, kuid tema pärast ei oleks tarvitsenud nii kaugele ajaloosse tungida. Võtke näiteks tänaval ümberjooksvat koera, kes kuskilt kondi leidnud. Võib täitsa kindel olla, et ta ilma ägeda võitluseta seda teisele koerale ega inimesele ära ei anna. Kas võime aga öelda, et koeral omandusõigus kondi peale olemas on? Arvan, et meie kõik sellega ühel arvamisel oleme, et koera õigusest siin juttugi ei või olla, sest temal puudub igasugune õiguse kaitse. Samasugune on asjalugu ka esialgse inimese suhtes. Selleks et tarbainete valda-

mist võiks eraomandusõiguseks pidada, on tarvis õiguse olemasolemise tunnustamist, õigus eeldab aga teatavat ühiskondlikku korraldust. Siit selgub, et eraomandusõigus mitte ühel ajal inimesega ei teki, vaid palju hiljemini, ning et ta enesest kujutab inimese kultuurilise arenemise mõnesugust astet.

Omandus kui kunstlik asutus.

Teise äärmise seisukoha esitaja on J. J. Rousseau. „See, kes esimesena oma maatüki eraldas ning sõandas öelda: see on minu, ja leidis küllalt naiivseid inimesi, kes seda uskusid, oli kodanlise ühiskonna tõsiseks asutajaks. Kui palju kuritegusid, sõdu ja tapmisi, kui palju hädasid ja koledusi oleks ajaloost maha kustutanud see, kes aiateibad välja oleks kiskunud või kraavi kinni ajanud hüüdes oma ligemistele: hoidke selle jultunu eest, teie hukkute, kui unustate, et villi kõigi oma ning maa kellelegi ei kuulu.“ Nii siis oli omandusõiguse tekkimiseks ühe jultunud isiku ilmumisest küllalt. Sellel naiivsel arusaamisel puudub igasugune ajalooline alus. Rousseau unustas, et omandusõiguse sisu mitte selles ei seisa, et keegi jultunu hüüdis: „see on minu“ ja maatüki ümber piiras, vaid selles, et kõik nõus olid tema valdamise puutumatust tunnustama ja veel rohkem — seda ühisel jõul iga rikkuja vastu kaitsma. Et säärane veene võis tekkida, selleks oli tarvis hulga oluliste põhjuste kaastegevust.

Hilisem maaomanduse tekkimine.

Eitades omandusõiguse kunstlikku tekkimist tunnistan mina võimalikuks, et omandusõigus võrdlemisi hiljemini tärkas ning et inimene kaua aega elas, ilma et ta selle tarvidust ja ka võimalikkust oleks kujutlenud.

Iseäranis hilja tekib maaomandus. Maaomanduse õiguse puudumine seletub üsna lihtsalt: maal ei olnud mingit vahetusväärtust, mis pärast ei leidu majanduslikku motiivi selle omandamiseks. Maa oli see loodusvara, mida kõik tarvitasid, ning tema piiramatus tõttu ei tulnud kellelgi meele alalise tarvitamise peale pretendeerida. Maad tarvitati seni kui tarvis ja jäeti ta siis maha. Maa oli kunagi samasuguseks väärtuseks kui praegusel ajal õhk või päikesevalgus. Neid tarvitavad kõik, kuid nad ei ole seni veel omandusõiguse objektid.

Ärgu arvatagu aga, et see võimata on, ja võib olla ei ole mitte kaugel aeg, kus ka need loodusvarad õiguse objektiks muutuvad. Õhusõidu täienemisel ja korraliku liikumise sisseseadmisel õhus, võib olla ka „õhulosside“ asutamisel, omandab õhuruum vahetusväärtuse ja tekib omandusõigus ka õhu kohta. Kes võib öelda, et tulevane õhu-ehitus-kunst kokkupõrkeid ei tekita ülemiste ja alumiste ehituste vahel päikesevalguse tarvitamise suhtes. Ent see on tuleviku asi. Praegu oleme aga õhu ja päikesevalguse tarvitamise suhtes samasuguses seisukorras, nagu meie kauged esiisad olid maa suhtes. Psühholoogia ja majanduslikkude faktorite tegevus on samasugune.

Tõepoolest, kui tähele panna neid mitmesuguseid majanduslikke tingimusi, milledes inimkond esialgsel arenemisastmel oli, siis saame kohe aru, kui ebasoodus tolle aja kohta oli omandusõiguse jaluleseadmine. Algame jahipidamisajajärgust. Inimesed muretsesid siis toitu ja ihukatet ning ka ehtesju jahipidamise teel ajades taga mitmesuguseid metsloomi lõpmatul lagendikel, metsades või mägedes. Mis kasu oli neil maaomandusest ja kas see ei oleks neile kõigile takistuseks olnud võitluses ülalpidamise eest? Veel uue aja algul näeme Lääne-Euroopas ägedasti võitlemas ühelt poolt talupoegi, kes kuidagi sellega ei võinud leppida, et neil mõisa metsades jahipidamine keelati, ja teiselt poolt paruneid, kes oma metsi esimeste eest mitte ainult ei piiranud, vaid täitsa loomulikuks pidasid enestele lubada vaba jahi õigust talupoegade põldudel ja metsades.

Võtame rändamisajajärku. Inimesel on maa tarvilik karja toitmiseks. On rohi söödud, siis ei ole rändajal seda maad enam tarvis, vaid sellevastu, temal on uusi maid tarvis, kus ta uut toitu võiks leida. Pange omandusõigus maa kohta maksma ja rändajad hävivad. Põllutöö kujutab lõpuks märksa kõrgemat majanduslikku arenemisjärku ning selle juures tekib õieti maaomandamise õigus. Kuid see sünnib alles siis, kui maa tagavara rahvaarvu suurenemisel kitsaks jääb. Maaomandusõigus tekib ainult siis ning sellepärast, et maad kõigile ei jätku. Seni kui teda palju, sünnib põllupidamine majapidamise ümberpaigutamise teel, mis omandusõiguse vastu käib. Kui aga maad harida tahtjate arv liiga suur, siis omandavad tugevamad maa, et seda põllupidajaile tarvitada anda tingimusega, et osa saadustest omanik enesele saab. Selle õiguse kindlustamiseks pidi tekkima riiklik ja õiguslik organisatsioon. Te näete, et maaomandusõigus ei ole mitte mõne üksiku väljamõeldus, vaid majanduslikkude ja poliitiliste jõudude tegevuse tagajärg.

Te olete õigustatud ainult nõudma fakte nende väidete tõenduseks, mida siin ette tõin. Caesar on kirjeldanud germaanlasi, kelledega ta sõdis ning kes poolmetsikus seisukorras elasid. „Germaanlastel — ütleb tema — ei ole maad, mis oleks kellegi omandus. Iga aasta määravad vanemad või juhid igapäevasele maad, mis vastab tema perekonna suurusele. Järgmisel aastal sünnib uus määramine uuel kohal“. Tacitus, kes germaanlasi poolteistsada aastat pärast Caesarit kirjeldas, kinnitab sedasama, kuid pöörab ühtlasi tähelepanu uuele asjaolule: mõisamaa omandusõiguse peale. See on juba mingisuguse kindla elukoha tundemärk. Rahvaste rändamisega rikuti see kindel elukoht ja kui olud rahulikumaks muutusid, märkame jälle, et põllud, metsad, heinamaad ühiskonna (Mark) omanduseks on, mida kasutatakse üldise kasutuse põhimõttel, kusjuures ainult mõisamaa üksiku majapidamise omanduseks oli. Ühismaapidamise lagunemise edaspidine käik ja eraomanduse võimulepääsmine seisab selles, et kõigepealt põllumaad, siis metsad ja viimaks heinamaad jaotusele tulevad. Ühismaapidamine ei ole Lääne-Euroopas tänini veel mitte täielikult kadunud. Venemaal on eramaaomanduse arenemine sama rada käinud. On tähelepanuväärne, et niisugune juriidiline koguteos kui „Vene õigus“ (Русская правда) maa eraomandusest sõnagi ei lausu. Moskva ajajärgul oli eraomanduse idee suureks takistuseks arusaamine, et kõik maa tsaarile kuulub, mida ta oma äranägemise järele võib jagada. Sel ajajärgul on üldiseks nähtuseks ajutine tsaari maa kasutamine teenistuskohustuse eest. Öieti Katarina II ajal, kes mõisnikkudele nende mõisad kätte andis, vabastades neid teenistuskohustusest, pääseb kõrgemas kihis eraomanduse idee võidule. Maa eraomanduse küsimus elab praegusel ajal talupoegade keskel, nagu teate, teravat murranguaega üle.

Liikuva varanduse omandus.

Niisama ei teki ka liikumata varanduse omandus kauema aja kestusel. Selleks on olemas psühholoogilised, usulised ja sotsiaalsed põhjused.

Kõigepealt avaldab mõju see psühholoogiline joon, mida meie juba mitmel korral tähele pannud, nimelt ettenägematus. Inimene mõtleb ainult nende asjade kättesaamisest, mis tema igapäevast tarvidust rahuldaksid. Tagavaru tema ei kogu. Ka nälginised, mida ta tihti üle elab, ei suuda tema arusaamisi muuta. Metsinimene vaatab

põlgusega eurooplase peale, kes ennast selle mõttega vaevab, mida ta nädala pärast sööb või joo. Keegi malai elanik palus laevakaptenilt kingituseks kinnipüütud kilpkonna ja ei võinud sellest aru saada, miks temale ära öeldi, olgugi et keegi seda kohe ära süüa ei mõelnud. Seal kus loodus igal ajal toiduaineid pakub (kultuur tärkabki seal), ei ole inimesel tõeliselt tarvis muretseda, kui ta ainult söönud tahab olla.

Teine asjaolu, mis liikuva varanduse kogumist takistab, on religioosne kujutelm surmast. Elu peale surma on maapealse elu lihtne jätkamine. „Seal“ peab ta jahti, sööb, joo, sünnitab lapsi ning võitleb. Kui see nii on, siis tarvitab surnu sedasama, mis elus inimesegi. Sellest järgneb loogiliselt surnule varanduse järelesaamine, sündigu see põletamise, mahamatmise või mõnel muul hävitamise teel. Seda kommet võib praegugi mõnede metsrahvaste juures otsekohesest mõttes tähele panna. Sõjariistad, ihukate, loomad, toidutagavarad ning isegi maja — kõik hävitatakse kadunu mälestamiseks kokkutulnud seltsimeeste poolt. Säärane komme teeb parandamise võimatuks ja ühtlasi mõttetuks liikuva varanduse kogumise.

Lõpuks kolmas asjaolu, mis ühiskondlikku iseloomu kannab. Kui ühiskondlik salkkond ei suuda kapitali väärtust hinnata, siis tekib küsimus, mispärast ta kaitseb üksiku inimese valdamist ühe või teise asja suhtes? Niisuguses olukorras on iga tugevam õigustatud nõrgemalt iga asja ära võtma, mis temale meeldib.

Liikuva varanduse omandusõiguse tekkimine.

Nagu me tähele panime, sugeneb kapital kõigepealt koduloomade kujul, mida jahipidajad taltsutamise teel omandanud. Sellega ühenduses on ka patriarhaalse perekonna tekkimine, kelle arv juba uued majanduslikud küsimused esile tõi, uusi muresid äratas hulga perekonnaliigete toitmise ja katmise suhtes ning ühtlasi esimese majapidamise löi. Eramajanduse korralik tegevus on ilma eraomandusega võimata. Kui piiramatu ka patriarhi võim ei oleks olnud, olid peale tema surma järelejäänud kogu perekonna huvid siiski nii tungivad, et siin pidi mingisugune kompromiss aset leidma elavate huvide ja arusaamiste vahel elust peale surma. Surnu kogu varanduse hävitamise asemel hakati selle kujutisi hävitama. Nii kuulub, näiteks, hiinlaste juures matmiskommete hulka kadunu maja, selle sisustuse,

paatide, kandraamide ja isegi mees- kui ka naisteenijate suurte paberist kujutiste põletamine.

Esialgse elu iselaad määrab ka varanduse omandamise viisi, mis praeguse aja seadusandluste poolt maksvakstunnustatud viisidest märksa lahku läheb. Need viisid on — jahipidamine ja röövimine. Igaühe omanduseks tunnustatakse see, mis ta on saanud oma jõu ja osavuse läbi võitluses metselajate või vaenlaste vastu. Kõik sarnasel teel saadud vara leiab kaaslaste poolt lugupidamist ja ühiskonna energilist kaitset. Olgu tähendatud, et roomlased, kelle õigust meie eeskujulikuks peame, oma õigusteadlaste õpetuse järele kõige kindlamaks omanduseks seda varandust pidasid, mis vaenlaselt võetud (*maxime sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent*). Seega on mõistetav arusaamise puudus, mis aset leiab eurooplaste ja metsrahvaste vahel. Eurooplased tunnevad imestust selle üle, et needsamad metsinimesed, kes võõraste vastu äärmist lahkust üles näitavad ja valmis on võõrale kõik kinkima, mis temale meeldib, samal ajal valmis on viimaselt ükspuhas mis asja varastama. Metsinimene talitab aga täitsa järjekindlalt, tema teguviis on olnud kogu ta ilmavaatest, mis nii järsult kultuurilise eurooplase omast lahku läheb. Vaadeldes aga kultuurriikide vastastikuseid vahekordi, kas ei märka me neis sellesama esialgse ilma-vaate jälgi? Milline praeguse aja riikidest häbeneb võõrast varandust omandamast, kui ta selleks vastuhakkamist ei karda? Kultuur sunnib välja mõtlema muidugi ilusaid sõnu, nagu: poliitiline jagamine, annekteerimine, protektoraat, kuid asja sisu on igaühele selge. Et omandusõigus niisama kui majanduski ühes patriarhaalse perekonnaga tekib, siis on arusaadav, et esialgne omandus mitte individuaalset, vaid suguharu iseloomu kannab. Olgugi et selle korraldajaks on piiramatu patriarh, kuid temal ei tule mõttessegi ühise majanduse teel kogutud varandust kellelegi kõrvalisele isikule jätta. Algmajandus ja -varandus kannab umbes sama iseloomu, nagu praegune talumajapidamine*), mille juriidilise iseloomu kindlaksmääramine teatavasti senatile suuri raskusi sünnitas.

Riikluse tugevamaks muutumisel, suguharu sidemete nõrgenemisel ning individualismi võimulepääsmisel omandab ka omandusõigus ikka rohkem isikliku iseloomu. Suguharu omanduse isiklikus ümberkujun-

*) See väide käib muidugi ennesõjaaegse vene talupoja majapidamise kohta. (Tõlkija.)

dumises seisab omandusõiguse arenemine, mida kõigi rahvaste juures võib tähele panna.

Omandusõiguse psüholoogia.

Omandusõigusel on oma psüholoogiline alus. Omandusõiguse arenemine on sündinud osalt psüholoogilistel motiividel, osalt on ta ise selle psüühika tekkimiseks põhjust annud.

Omandusõiguse psüholoogia avaldub: 1) eralduspüüdes; 2) oma töövilja enese päralt kindlustamises; 3) võimupüüdes.

Ühiskonnas, kus individualism välja arenenud, tunneb iga inimene tarvidust oma kodukolde järele.

Selle kodu sisustab ta oma maitse ja aineliste abinõude järele: mööblid, raamatud, pildid, eesriided, lilled, muusikariistad jne. Nende asjade varal loob inimene ise omale välise ümbruskonna, oma ilmake, mis juba sellepolest kallis, et ta „tema oma“, et ta „ise“ selle loonud, et selles avaldub „tema“ individuaalsus. Kui piiratud ta aine-line seisukord ka ei oleks, kui ta selle juures muidugi hoopis paljas ei ole, tunneb ta selles ümbruses ennast „kodus“, olgu üksinda või temale lähedate perekonna liigete keskel. See eraldustunne tekib eraomanduse mõjul.

Eraomandusõigusega ühenduses olev teine tunne seisab tahtmises oma töö vilja näha saada. Mitte kellegi teise juures ei avaldu see psüholoogiline joon nii selgesti kui põllumehe juures, olgu see talupoeg, kellel mõni dessätiin, või mõisnik, kes isiklikult põllumajandust juhib sadadel dessätiinidel. Hoolitseda oma maalapikese eest, teda väetada ja toita kui mõnda elavat olevust, mahutada temasse kogu oma tööjõu ja energia ning elada lootuses saagi peale, — lõikuse rõõmud ja ikalduse kurbused — see on see psüholoogia, mis inimest maa poole kisub. Seda maa võimu kirjeldab Zola tabavalt oma romaanis „Maa“ ja meie kirjanik Gleb Uspenski.

Lõpuks kolmas joon, mis inimest omandusõigusega seob, on — janu võimu järele. Suur varandus, mille sissetulek ka kõige nõudlikumatest kultuuriinimese tarvidustest kaugelt üle ulatub, võimaldab inimesele teatava rahuldustunde selle suure võimu suhtes, mis temal sadandete, tuhandete või miljonite inimeste üle olemas. Ühest tema sõnast oleneb suure hulga tööliste ja võib olla ka tarvitajate hüvang. Tema võib õnnelikuks teha või hukutada keda soovib. See võim on piiramatu, absoluutne ja koguni niisugusel maal kui Ameerika

Ühisriigid, kus iialgi ei ole tuntud poliitilisi isevalitsejaid, ei ole vähe majanduslikke isevalitsejaid, kes oma tahtmist suurtele hulkadele dikteerivad. See võim joovastab neid ja sunnib ikka rohkem ja rohkem omandusõigust kasutama.

Omandusõiguse hädaoht.

See viimane asjaolu, motiiv laseb märgata omandusõiguse hädaohtu. Siin tekib ühiskonna ja isiku huvide kokkupõrge. Praeguse aja riik ei või selle juures ükskõikseks jääda. Riigi vahelesegamine avaldub : 1) omandusõiguse piiramises, mis iseäranis selgesti ilmutub linna omanduses, mille tõttu majade ehitus ja valdamine leiab suurt kitsendust naabrite, linna heaseisukorra ja elanikkude huvide seisukohast ; 2) maatükkide eksproprieerimises, kui see üldsuse huvides tarvilik ja omanik võõrandumisest loobub, nagu näiteks raudtee ehitamise juures ; 3) sissetuleku juurekasvu maksus, mis saadud väliste olude tõttu ilma omaniku iseäralise vaevata, näiteks korterikriiside, raudtee ehituse tagajärjel suurenenud sissetulekute juures jne.

Sotsialistlik arvustus.

Kui omandusõiguse kardetavad küljed praeguse aja seadusandjate juures rahutust tekitanud, siis pidid nad ägedat arvustust selle osa riigikodanikkude juures äratama, kes kõige rohkem omandusõiguse peal põhjeneva võimu survet tunda saanud. Säärase arvustusega on esinenud sotsialism. Ma ei taha nende väiteid toetama ega ümber lükkama hakata. Kui ühiskonnateadlane toon ette ainult sotsialistliku arvustuse kokkuvõtte. Üksnes põhjatu rumaluse ning sotsialismi õpetuse täieliku tundmatuse tõttu võidakse esitada arvamist, nagu tahaksid sotsialistid kõike omandust ühetasa ära jagada või jälle, et nemad omandusõigust täielikult eitavad. Esimene oletus on lihtsalt rumal ja ükski tõsine sotsialist ei ole sellesarnast millalgi öelnud. Teist tuleb mõista piiratult. Sotsialistid eitavad omandusõigust sel määral, kui viimane põhjeneb võimu püüdel — säärast omandust ei pea nende arusaamise järele olema, sest võim võib ainult niivõrd aset leida, kui võrd see ühiskonnal isiku kohta olemas, mitte aga isiku võimu kujul isiku kohta. Sellest järgneb omandusõiguse eitamine valmistusabinõude kohta. Sotsialistid eitavad ka teist psühholoogilist motiivi — töö resultaadi enda päralt kindlustamist. Nende arvates peab töö olema samasuguseks kohustuseks kui isamaa kaitsminegi. Kui on olemas sõjaväekohustus, siis peab

olema ka töökohustus. Endisel ajal võttis iga sõjamees väenaselt saadud saagi enesele, nüüd aga ei tohi ükski sõdur seda teha, — ühes sellega on kadunud ka see motiiv, mis vabatahtlikke õhutas sõjaväkke astuma. Niisama ei või ka üldise töökohustuse juures keegi töövilja omandamise peale rehkendada, mis peab ühiskonnale kuuluma. Sotsialistid tunnustavad aga omandusõigust sel määral, kuivõrd selle aluseks on eralduse mõnutunne. Et mitte teravasse vastollu sattuda isiku sotsioloogiliste püüetega ühiskonnale enese vastuasetamise suhtes, ei saa sotsialistid tarbeainete kohta omandusõigust maksvaks tunnistamata jätta.

Kirjandus.

Ex bibl. univ. Tart.

Lippert, Kultuuriajalugu, 1904, lhk. 151—228.

Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, 1906.

Tarde, Perekonna ja omanduse tekkimine, 1906.

Kahesteistkümnes loeng.

Õigusemõistmise väärtus.

Käesoleval ajal oleme õigusemõistmise mõttega niivõrd harjunud, et selle arvame olevat iga korraliku ühiselu lahutamatuks päraltoluks. Igaüks teab, kui ta korteri üüri maksmata jätab, et siis majaperemees kohtu abiga temalt saada oleva summa välja nõuab. Kruvib keegi raudteerööpa lahti, siis teab ta, et tal kohtu-uuri ja prokurööri ja kohtuga paratamata tegemist tuleb teha. Ainult Tshehovi Denis ei võinud aru saada sellest, mäherdune side on äravõetud kruvi, nii tarviliku sheleshperi püüdmisel, ja vangitorni vahel. Me teame, kui meile seda kätte ei anta, mis meie oma, siis aitab meid kohus; kui meilt võetakse meie oma või haavatakse ehk vigastatakse, siis ei jää see karistuse ta. Me loodame õigusemõistmise peale. Tunneksime endid üsna rahutud olevat, kui ühel ilusal päeval kuuleksime, et õigusemõistmine ära kaotatakse. Me oleme kindlas arvamises, et õigusemõistmise tarvilikul kõrgusel hoidmine on üks riigivalitsuse peaüleandest. Kohtunikkude demoraliseerimine ja kohtute iseseisvuse hävitamine toob esile rahutustunde, mida me ei tunne nii teravalt administratiiv-võimude kuritarvituste puhul. Niivõrd on õigusemõistmise idee ühte kasvanud meie kujutlusega ühiskondlikust hüvangust. Ühiselu ja õigusemõistmine on nähtavasti lahutamatud. Selle peale vaatamata on ühiskond õigusemõistmise idee suurte raskustega saavutanud.

Kättemaksmine.

Alginimene elab instinkti sunnil. Instinkt aga, kui kauaaegsete suguharu kogemuste pära, ütleb temale ette, et kui ta kätte ei tasu temale osaks saanud ülekohtu eest, siis suureneb ülekohtute hulk ja ta hakkub. Just niisama kui ta silm pilgub mingisuguse asja lähenemisel või jalga loomusunnil võpatab parmu või mõne muu putuka

hammustamisel seega neid eemale tõrjudes, — niisama tungib ta teadmata kallale sellele, kes talle häda sünnitab, olgu see füüsiline, aineeline või kõlbline. See kättemaksmishimu muutub nii taltsutamatuks ja teadlikkus mängib selles nii väikest osa, et tasumisobjektiks langevad ka loomad, näiteks tapetakse koer, kes lihatüki ära söönud, siga, kes lapsele viga teinud, ja isegi eluta olevused, nagu kivi või puu. Kes meist ei ole kirunud lüües ägeduses valusalt tooli pihta? Ja keda meiega ei sõima? Ei ole sellepärast imeks panna, kui Persia kuningas Xerxes käskis nuhelda merd, mis temal Greekamaale minemiseks takistuseks ees oli. Kui inimene enne riiklikku korraldust elab, kus puudub valitsus, kes võiks isiku kaitse kõrvaliste kallaletungimiste vastu enese peale võtta ning kus igaüks iseenda hooleks on jäetud, siis on inimesele ainsamaks pääseteeks usaldada oma instinkti ja isiklikult kaasa mõjuda oma huvide kaitseks. See oleks selle kättemaksmistunde psühholoogiline või ka bioloogiline alus, mis praegusel ajal näib meie õigusemõistmisideele vastu käivat, kuid mis tõeliselt on selle algiduks. Olgu veel tähendatud, et kättemaksmist ei tarvitata õiguse rikkumise korral, millest veel ei saa juttu olla, vaid igasugu välise ärrituse juures, mis inimese mõistuses haiglaselt kajastub. On tarvis meeles pidada, et enne kui inimene jõudis kõrgele põhimõttele „tasuda igaühele tema teenete järele“, laskis ta ennast juhtida põhimõttest — „hea on see, mis minule kasulik, ning halb see, mis minule mittearmas.“ Kättemaksmine, mis inimese luusse ja lihha imbunud ning kättemaksmistundeks muutunud, — kättemaksmine, mis kujunenud inimese kohustuseks oma ligemiste ees, on saanud üldiselt laialilagunenud nähtuseks. Oleks raske nimetada kas või ainsamat ühiskonda, mida tunneb vana ajalugu või rahvateadus, kes ei oleks üle elanud kättemaksmisajajärku. Esialguses seisukorras ei saa kõnelda kurjale mittevastuhakkamisest, sest muidu oleks inimsugu hävinud, vaid sellest võib juttu olla riiklikus seisukorras, mil iga isikut kaitseb tugev valitsus. Inimene ei tasu isiklikult enese, vaid ka kõigi ligemiste või sugulaste eest, kui ta suguharudena elab, või jälle iga salkkonna liikme eest. Loomusunni tõttu teab ta, et kui igaüks valmis ei ole teise eest kätte tasuma, siis ka tema enese eest keegi üles ei astu ning järelikult on ta elu kaitseta.

Riiklikus seisukorras on iga elu, tervis ja varandus kindlustatud võõraste kallaletungimiste eest selle teadmisega, et leidub tasuja. See teadmine hoiab inimest sageli tagasi võõrasse piirkonda tungimast. Mõte mõödapäasmatust kättetasumisest on õigusemõistmise algidu.

Kartus kättetasumise eest distsiplineerib kõige esiti inimest. Keegi teadlane kirjutab austraallaste kohta: „Kõige püham kohus, mida igaüks täitma peab, on kättemaksmine ligema sugulase eest, mida ta isiklikult peab tegema; kuni ta oma kohust täitnud ei ole, on ta alaliselt vanade naiste ähvarduste all; kui ta aga abielus, siis jätab naine ta varsti maha; kui ta abielus ei ole, siis ei tee ükski noor naisterahvas temaga tegemist; tema ema kaebab ja nutab alati, et ta niisuguse alatu poja ilmale toonud; tema isa vaatab ta peale põlastusega; kõik-sugu ähvardused kostavad ümbruskonnast ta kõrvu.“

Me nägime, et alginimese eriliste tundemärkide hulka kuulub ettenägematus, tema huvid on kõik olevikus ja tuleviku eest muretseb ta vähe; temal ei ole mingisuguseid kavatsusi ei lähema aasta ega ka nädalate kohta. Ainult kättetasumine õpetab teda tagasi hoiduma, oma tundeid varjama ja tuleviku kohta plaane sepitsema. Toon ühe iseloomuliku näite. Üks punanahk-indiaanlane oli rahuläbirääkimiste juures äraandlikul viisil tapetud. Tema vend leidis väljavisatud surnukeha ühes piigiga, mis rindu oli pistetud. Tungides võõra rändajana pealiku juure ja leides teda ühes naisega tule juures istuvat, aitas tasuja neid tuld kohendada. Peale seda, kui pealik magama uinunud, tappis ta viimase sama piigiga, millega vend tapetud ja mille ta oli ühes võtnud. Selle järele surmas ta ka naise ja kadus. Kui palju järjekindlust nõudis säärane ülalpidamine, kui veel arvesse võtta, et teo korda saatis metsinimene, kes kõiges muus nii tagasihoidmata ja ettenägemata.

Ettetoodud näitest selgub, et kättetasumise juures tahetakse süüalusele sama kahju samasugusel kujul teha, mille osaliseks ohver oli langenud. Siin valitseb põhimõte „silm silma ja hammas hamba vastu“. Teisiti nimetatakse seda põhimõtet „talioniks,“ ja on tähelepanuväärne, et seda karistusviisi, mis kõigile algrahvastele omane, suur kõlblusejutlustaja Kant ainsamaks lubatavaks karistusprintsipiiks kultuuriinimesele pidas.

Kättemaksmise piiramine.

Kas võib aga ühiskond kättemaksmise peale alati rahulikult ja heatahtlikult vaadata? Me nägime, et sõja ajal, kaitsmisel või pealetungimisel, kõik juhile alistuvad. Kättemaksmise juhtumised oleksid säärasel ajal kõigile kahjulikud ning juht ei või neid lubada. Välise sõja edu vajab sisemist rahu. See on see suur põhimõte, mis põhje-

neb olemasolu võitlusseadusel, mis maksev inimsoo kogu ajaloo kestusel ja avaldab otsustavat mõju ühiskondlikule organisatsioonile.

Me panime tähele, et juhi ajutine võim alatiseks kujuneb. Vastavalt sellele lähevad sõjaaegsed valitsusviisid üle rahuaegistele. Kui tema alamate hulgas mitmed teineteisele vaenulised suguharud leiduvad, kes alalõpmata kättemaksmisvihas elavad, mis vastastikusel lähenemisel kergendatud, — siis ähvardab juhti hädaoht alamaist ilma jääda. Tema isiklik huvi sunnib rahu jalule seadma. Ükski suguharudest, kes ühinguusse kuuluvad, ei või oma kõlbliste arusaamiste tõttu kättemaksmisest loobuda, kuid nad peavad seda tegema, kui keegi võim, kes neist kõrgemal, seda neile keelab, milleks nende minevik kohustab. Ühinedes hakkavad nad aru saama, et kättemaksmine, mis eraldatud olekus nende olemasolu kindlustas, nüüd juba nende liginemisele ja ühtlasi ka võitluses olemasolu eest takistuseks on.

Võimu vahelesegamine.

Kättemaksmist piirab esialgu sõjalise ja pärastpoole poliitilise võimu korraldus. See on juhi ülesanne, kes suguharu pealike — vanematega — üheskoos töötab. Nendega üheskoos mõistab ta kohut iga rahurikkumise puhul ühiselu piirkonnas. Pildid niisugusest kohtust on säilinud, nagu näiteks Achilles' e kilbil. Säärane pilt kordub kõigi kelti, germaani ja slaavi rahvaste juures.

Mitte nii kerge ei ole lahti saada kombest, mis sügavasti inimese loomu juurdunud. Kättemaksmisest lahti ütelda, ära oodata kauaaegset kohut ja näna oma vaenlast vabalt liikumas ning võib olla isegi naemas tasuja kannatuse ja usalduse üle õigusemõistmise kohta, — see käib üle jõu. Tärnanud võim asub sellepärast asja juure väga ettevaatlikult. Ta ei keela kättemaksmist, vaid püüab seda korraldada, teatavasse piiresse panna, mis ühiselule vähem kahjulikud. See korraldus seisab kõigepealt isikute arvu vähendamises, kes õigustatud kätte tasuma. Kättemaksmise kogu hädaoht seisab selles, et kaks vaenulist suguharu enne kättemaksmisest ei loobu, kui viimane teise suguharu esitaja hävitatud. Kättemaksmise kohustus oli igal sugulasel. Võim algab sellega, et ta ühedele kättemaksmisõiguse annab nende päralt oleva kõlblise kohustuse tõttu, ja teisilt kaugemalt sugulasilt selle õiguse võtab neid vastasel korral karistusega ähvardades, kui nad ei suuda tagasi hoiduda. Lühike „Russkaja Pravda“ algab nii: „Tapab mees mehe, siis tasub kätte kas vend venna või poeg isa või isa poja või vennapoeg onu eest. Kui aga kättemaksjat (seaduslikku) ei ole,

siis 40 grivennikku pea eest.“ Selle määruse täppis mõte oleks see, et seadus kättemaksmise sunduslikuks teeb, kuid tõepoolest loetleb ta ainult, kellelel õigus kätte tasuda. Määruse viimased sõnad näitavad veel kättetasumise teise piiramise peale: kus tasumine võimata, võib rahatrahvi nõuda. Süüaluse elu lunastatakse rahaga, ning rahu on saavutatud. Seda teed areneb üldse kättemaksmisõigus riikliku korra tekkimise järele. Kui suguharude ühinemisel kättemaksmistunne nõrgeneb, ta teravus kaob, siis tekib suur tung kasutada väljaostmist. Vaenlasele kätte maksa, teda tappa — see on muidugi väärliline tegu, kuid ka rahal ei ole viimane tähtsus. Inimese hinges tekib võitlus traditsioonilise kohusetunde ja omakasupüüde vahel. Võitjaks jääb viimane, ja seda kasutab valitsusvõim määrates kõrget tasu tapmise, vigastamise, haavamise ja varguse eest. Tekib kriminaalne hinnakiri, mis peajasjalikult kujutab keskaja seadustekogude sisu. Ei või tähelepanemata jätta, et nii-nimetatud kompensatsioonide süsteem klassikalist iseloomu kannab. Rikas võib ennast alati rahaga vabaks osta, kuna vaene aga peab oma peaga maksuma. Nii vaatab ka võim: temal on taryis säilitada tapjat, kui see on sõjaväelane, kuna talle on täitsa ükskõik, kas mõni vaene elus või surnud. Kättemaksmistunne on mõnikord niivõrd sügavale rahva äratundmisse tunginud, et väljaostmine ega ka karistuse ähvardus seda ei suuda hingest välja kiskuda. Näiteks võib olla Korsika oma „vendetta’ga“ *).

Kuritegu kui ülekohus kannataja vastu.

Võim piirab kättemaksmist üldise rahu säilitamise huvides. Kuritegu ennast ei vaatle ta riikluse huvide seisukohast, vaid kui ülekohut kannataja vastu. On huvitav, et „Russkaja Pravda“ tervena sellele eraõiguslikule põhimõttele on rajatud. Inimese tapmisega teotati tema perekonda; haavamise, löömise või naise äraviimisega teotati teda ennast. Teotamiseks loeti ka seda, kui inimest löödi lapiti mõõgaga, teotamine oli ka see, kui tal käsi maha rajuti, äravõetud hobust tagasi ei antud, või kui keegi mitteõiglasel teel päranduse omandanud. Kõik on teotus, s. o. igal juhtumisel oli rikutud era-, mitte aga riiklik huvi.

See eraõiguslik põhimõte käib läbi ka kogu õigusemõistmise korrast. Kuninga, vürsti või üldse juhi ees kaebab kannataja teotamise pärast. Nimetatakse kohtupäev, ent võim ei mõtlegi ise hoolit-

*) Vendetta — verine kättemaksmine, mis Korsika saarel veel 18. aasta sajalt iga aasta tuhandeid ohvreid nõudis. Tõlki ja.

seda süüaluse, teotaja kohtu ette toomise eest, olgugi see mõrtsukas. See on kaebaja ülesanne. Tema peab hoolitsema kaebeluse kohtusse toomise eest, kas või vägisi. Kui viimane vastu hakkab, võib sõprade kaasabi tarvitada. Sama eraõiguslik põhimõte avaldub ka süü tõekstegemise juures. Asjaolude järeluurimine ei ole võimu ülesanne. Üks kahest tülitsejast on ebaõige ja jumal teeb selle alati avalikuks. Seks pöörati jumala-kohtu poole, tehti katseid vee, tule, tuliste sütega jne. Teine tõe avalikustegemise abinõu oli — kahevõitlus. Meie arusaamise järele oleneb kahevõitluse tagajärg sellest, kumb paremini sõjariistaga oskab ümber käia, kuna aga alginimene mõtleb, et kahevõitlusel see võidab, kelle eest jumal seisab, ja jumal on alati õiguse poolt. Tähendab, et kahevõitluse tagajärg ilmutab, kelle kasuks peab otsus tehtama. Edasi — kohtu ülesanne on otsustada, kellel õigus, ning sellega on õigusemõistmise ülesanne täidetud. Otsuse täitmine on aga sellest huvitatud isiku asi, — tehku ta seda kuidas heaks arvab.

Kuritegu kui ülekohus ühiskonna vastu.

Veel raskem ja tähtsam samm seisab üleminekus eraõiguslikult aluselt riiklikkude üleastumiste juure. Seni karistati süüdlast sellepärast, et ta kannatajat teotas. Nüüd tekib uus küsimus, kas ei ole ta teotanud ühiskonda või riiki ennast? Süüdlane langeb karistuse osaliseks sellepärast, et ta kannatajale ülekohut teinud. Nüüd tekib küsimus, kas ei ole tarvis süüdlast ka sellepärast karistada, et teisi sellest ära hoida? Süüdlane kannab karistust, sest et ta kannatajale kahju sünnitanud, ning erahuvide seisukohast hinnatakse iga kuritegu tehtud kahju suuruse järele. Nüüd tekib mõte, kas ei ole tarvis vahet teha, kas kahju on tehtud tahtlikult või tahtmata, sest ühiskondlikust seisukohast ei ole nii tähtis kahju suurus kui kurjategija kavatsus, tema paha tahtmise iseloom. Niisugused on need uued küsimused, mis teevad õigusemõistmise arenemisteel.

Kui raske on neid ideid omandada, milledega meie juba koolipingil koduneme, võib tähele panna järgnevast näitest. Vene ajalugu pajatab, et piiskopid, kes ühes ristiusuga Venemaale tulid, suurvürst Vladimirilt küsinud: „mispärast ta ei karista mõrtsukaid, kellede arv suur?“ Selle peale vastanud Vladimir: „Kardan pattu“. Piiskopid vastanud: „Sa oled jumalast säetud kurjana kui karistaja ning heana kui armuandja; sa pead mõrtsukat karistama, kui oled asja läbi haru-

tanud". Tungime selle jutu sisusse, mida mitte alati öieti ei ole mõistetud. Vladimiri aegu valitses suguharu-kättemaksmise eraalgatus. Kõne ei ole siin harilikest mõrtsukaist praeguse aja mõttes, vaid neist tapjaist, kes endid õigustatuks pidasid võõraste kallale tungima, kes kaupadega läbi sõitsid või kelledega nad riisus olid. Ses küsimuses põrkasid kokku kaks ilmavaadet. Greeka piiskopid tulid kultuurriigist, kus kurjategijate karistus riigivõimu poolt juba ammu aset leidnud. Vladimir oli aga niisuguse korra esitaja, kus täielikult valitses eraõiguslik seisukoht. Mis põhjus temal oli surma saata mõrtsukaid, kes tema sugulasi ei olnud puudutanud? Ohvril on oma kättemaksjad. Kas see ei oleks kõlbliste ja jumalikkude seaduste rikkumine, kui ta karistaks inimesi, kes tema ees süüdi ei ole? Selles seisabki tema sõnade mõte: „Kardan pattu.“ Karistaja võimu idee ei olnud tema ilmavaate kohane, mis põhjenes vana aja traditsioonidel. Ta andis piiskoppidele järele, kuid mitte kauaks: tolleaegne Venemaa ei olnud veel jõudnud greeka riikliku seisukohani.

Karistussüsteemi ümberkujunemine.

Õigusemõistmise edaspidine arenemine seisab selles, et riiklik algatus eraalgatuse järjest välja tõrjub nii kuriteo enese, kui ka asjaolude järeluurimise suhtes. Riik karistab, ilma et ta seejuures kättemaksmist silmas peaks, olgugi et mõned tõendavad, et riiklik karistustegevus muud ei ole kui kättetasumise üleminek eraaluselt riigile. Karistustegevus ei kannu kättemaksmise, vaid hoiatavat, kindlustavat iseloomu. On võimalik muidugi, et mõni ühiskondlik klass oma mõju riigivõimu kohta kasutades kaelakohtulikku õigusemõistmist selleks tarvitab, et oma vastastele kätte tasuda. Igäihele on aga selge, et see ei ole õigusemõistmise idee teostamine vaid selle moonutamine, mis riigile mitte auks, vaid alanduseks võib olla. Kui tuletõrjepritsi tarvitusele võetakse seadusevastase koosoleku laialiajamiseks või kurjategija tabamiseks, kes kuhugi ruumi peitu läinud, siis ei või keegi sellest järeldada, et see oleks tuletõrjeriista otstarve. Õigusemõistmise idee peab hoopis teisele alusele rajatama kui kättemaksmine. Vastandina viimasele, mis ainult kannataja ärritatud tundeid rahuldab, on riikliku karistustegevuse ülesandeks ära hoida nende juhtumiste kordumist, mis ühiskonnale hädaohtlikud. Riigivõim peab hoolitsema mitte mineviku, vaid tuleviku eest.

Üleminek ühelt vaatekohalt teisele on suurte raskustega ühenduses ja meil, võib olla, ei ole kerge kujutella seda, kui palju mõistuslikku jõupingutust, kui palju võitlust vana aja mälestuste ja eelarvamistega on olnud õigusemõistmise arenemise teel.

Kirjandus.

Suterland, Kõlblise instinkti tekkimine ja arenemine, 1900, lhk. 643—697.

Abrashkevitch, Kuritegevuse arenemine, 1903.

Schurtz, Esialgse kultuuri ajalugu, 1907, lhk. 625—648.

Sisu.

	Lhk.
VII. Majanduse arenemine	5
VIII. Õiguse arenemine	15
IX. Riigi arenemine	24
X. Perekonna arenemine	33
XI. Omanduse arenemine	43
XII. Õigusemõistmise arenemine	52

Trükivigade õiendus I jaos.

16 lhk, 29 rida	ülevalt on trükitud: siis langeb <i>pro</i> siis tõuseb.
21 „ 12 „ „ „ „ „	taimi tundma õpitatakse <i>pro</i> taimi tundma õpetab.
12 „ 16 „ alt „ „	eraldumine (korduvalt) <i>pro</i> eris- tumine.